

cru spre odihna dumitale, de s'au și scris, nu sunt sevestruite, ci numai însemnate ca să nu se răsluiască în lipsa dumitale. Măria Sa Vodă a poruncit toate cum să se facă de aci înainte — și apoi, afară de aceasta, acum are a se hotări și suma în bani și în lucruri ce trebuie a se lăsa spre petrecerea viețuirii dumitale.

Stăpâna mea, nu te mâhni. Dumnezeu e puternic și milostiv. Poate sfârșitul să fie mai bun și mântuitor. Eu ce fel mă sânguesc pentru dumneata, vă va spune trimisul : că-mi este jale de supărările ce trageți, fiind al dumitale plecată slugă.

Ionică Stolnic

1827, Mai 2, Iași

Din mila lui Vodă deci lucrurile se îndreptară... până în primăvara viitoare numai. De atunci însă începură necazurile cele mari. Conu Iancu se îmbolnăvi — „i se umfla pânțelece“ — Ion Sandu-Vodă își pierdu scaunul — Rușii stăteau pe malul Prutului, gata să mai năvălească în Moldova, că nu mai fuseseră pe la noi de vreo 16 ani. Aga Tzigara găsi că clipa e prielnică pentru a mai amări pe biata coană Mărioară. Cum porni postelnicul Canano la Băile Herculane ca să vadă de șubreda lui sănătate, cum veniră iar aprozii la Corni să sechestreze lucrurile postelnicesei. Iarăși lacrimi și jalbe și răvașe. Dar cine să le asculte acum ? Bărbatul la băi, Vodă mazil ; aga Tzigara, dimpotrivă, mare și tare ; căci îndată ce sosiră Rușii în țară, în Mai 1828, el ceru supușenia moscovită, știind că astfel interesele sale vor fi mai bine păzite.

Lucrurile merșeră de-a-berbeleaca. Coana Marghioala trebui să-și ia copiii și să se mute la Iași, într'o cameră cu chirie. Și pe lângă toate, în cei doi ani următori, ea mai avu cu soțul ei, întors cu bine dela Mehadia, încă doi copii, pe Nicolae și pe Con-

stantin. Avea acum nouă odrasle, din care cinci erau băieți și patru fete. Și așa, de bine de rău, cât mai trăi dumnealui postelnicul, lucrurile merșeră șchio-pătând, dar merșeră.

În Ianuarie 1830 îl mai întâlnim pe Conu Iancu înjghebând o afacere de cherestea de stejar, pentru corăbiile din Galați. La 12 ale lunii vornicia din Botoșani îl înștiințează că „dacă dumneata vei fi ahotnic a lua asupra dumitale facerea și coborârea cherestelei, vei binevoi a răspunde vorniciei, ca să se raporteze cinstiului Divan“. Stejarul îl lua postelnicul din pădurea sa dela Corni, precum tot de acolo vindea, cam în aceeași vreme, o sută de mii de stejari în Rusia „cu 3 gârboave de argint fiecare“.

Dar în primăvară pânțelece începu iar să i se umfle, și cinci ani mai târziu, la 1835, bolnavul își dete duhul, lăsând fără niciun sprijin în lume, pe biata lui Marghiolița cu nouă copii în brațe.

De aici în colo supărările postelnicesei ținură încă zece ani întregi. Casa ei de copii trebui s'o întreție — toate veniturile fiind sechestrate — dintr'o pensie de 500 de lei pe lună, care-i fu tăiată apoi pe jumătate *). O mai ajuta fratele ei Mihai Holban, precum și un prieten, Dumitrache Buhuș, cel din urmă vlăstar al acestei ilustre familii. Și cu toate acestea vajnica femeie găsi chipul să-și crească mai departe copiii, îngrijind de cei doi mai mici și dădăcindu-i, iar pe cei mari ținându-i în pensioane și luând ca mai înainte, când era bogată, dascăli de franceză, de germană și de greacă. Dar pentru viitorul acestor odrasle, câte umilințe și câte constrângeri. I se întâmplă să meargă ea, postelniceasa Maria Canano, nepoata lui Vodă Sturdza și vara Calimakilor, din casă în casă, pe la boierii cei bogați,

*) Văduvele boierilor aveau pensia rangului bărbatului.

cu droaia de copii după ea, cerând de pomană. Dela o vreme, tot cu gândul la creșterea băieților, ea trebui să-și jertfească fetele, pe care le trimise, pe toate patru, buluc la mânăstire la Giurgești, în ținutul Romanului. Apoi se mută din casa ce locuia într'alta mai mică, mai ieftină și mai dărăpănată, de era, într'o vară ploioasă, să rămână moartă, sub dărâmurile tavanului care se năruise. Și în timpul acesta dumnealor coconii Șerban, Iorgu și Veniamin umblau la școală și învățau limbi străine. Ba chiar Șerban, băiat acum de 20 de ani trecuți, își făcea de cap prin oraș. Numai micuții Nicolae și Costachi se mai țineau încă grapă de fusta mamei.

Ciudat, în această tristă întâmplare, este faptul că Maria Canano își câștigase procesul la toate instanțele, și anume destul de curând după moartea soțului ei. Dar câtă vreme rămaseră Muscalii cu Kiselefful lor în țară, aga Tzigara, supus rus, știu să facă așa fel, încât sentința să nu poată fi executată. Iar după plecarea Rușilor, în Aprilie 1834, noul voievod Mihalache Sturdza, căruia nu i-a fost niciodată milă de sărați și de nenorociți, se lăsă înduplecat de acelaș Tzigara zicând că hotărârea Divanului fiind pronunțată între o Moldoveancă și un străin, ea nu poate fi întărită de el, ci de Curtea din Petrograd. Și se înțelege atunci că postelniceasa Maria, lipsită de mijloace, n'avea putința să înduplece pe consuli rusești — deși îi implora aproape în genunchi — să ceară această întărire dela Sf. Petersburg.

Dar s'o lăsăm pe ea însăși să ne povestească norocirile ei, căci fără vrerea dumisale ne-au rămas două scrisori către fratele Mihalachi, din care curg, ca apele turburi, amărâtele gânduri ale biete postelnice.

Scrisorile sunt amândouă din anul 1838, adreseate :

„Cinstitului iubit frate, dumisale cuconului Mihalachi Holban, cu dulce îmbrățișare.

Iubite frățioare, scrie ea, am primit, cu mare bucurie, răvașul dumatăle, care l-am găsit acasă când am venit dela feredeii (din toată sărăcia ei, mai găsea și bani pentru a merge la băi). M'am bucurat că vă aflați sănătoși. Eu am venit bolnavă de la feredeii, numai pentru că auzisem că venise ghegeneralul Titov la Iași (Titov era consul rus). Era să merg la mânăstirea Neamțului, dar auzind c'a venit la Iași am fost cu toți copiii la dânsul, am strigat, și răspunsul lui a fost acesta : să aștept, până o veni răspunsul dela Petrezbuc (Petersburg). Și acolo la dânsul, puțin a rămas de nu mi-a venit damblaua, și plânsetele și lacrimile copiilor și ale mele nu se mai pot spune, încât s'a apropiat să nebunesc. Nu mai pot răbda. Casa a căzut pe jumătate, acum pe ploile aceste. Le-am pus proptele pe dinăuntru. Bagdadia (tavanul) a căzut și din odaia cea mare și din stoc, tocmai deasupra crivatului (patului) : de n'ar fi căzut ziua, de-ar fi fost noapte, acolo rămâneam moartă. Și cărămizi și scânduri au căzut. S'a făcut o bortă de se îngrozește cineva când se uită.

Rusului acestuia i-a vorbit și Mitropolitul cu toți boierii, și lui Vodă de asemenea i-au vorbit, dumineca cea trecut — și tot așa a zis și Vodă.

Eu acu nu mai am unde vîlețui. Casa spartă, de cheltuială n'am, desnădăjduită, neavând ce să mai fac, mi-am luat lumea în cap, și mă duc pe la Crivești, la Dumitrachi Buhuș, și de acolo mă duc la copile la Giurgeni. Imi scrii dumneata că mi-ai trimis 500 de lei și feciorul i-a luat înapoi. Te rog, frățioare, trimite-mi 1000 de lei la Crivești la Dumitrachi Buhuș, că duminecă acu ce vine m'o găsi la Crivești. Din banii ce mi-ai dat până acum, din 2000

lei, am spus Mitropolitului să-ți scrie dumitale, și el mi-a zis că nu ar fi trebuință să-ți mai scrie, că dumneata cunoști lipsa mea ; că părintele zice că de-ar avea el încă mi-ar mai da, și să-ți scriu dumitale să-mi trimiți banii aceștia, că pe urmă o să-ți scrie și părintele. Apoi acu, ieri, s'o pornit la mânăstirea Neamțului, nu-i aici, și de aceea nu ți-a scris. Eu purced la drum numai cu un galben și din leafa copilelor le sunt datoare cu 350 lei. Te rog trimite-mi banii, măcar o mie de lei, la Crivești, ca să dau și copilelor. Și dela Mitropolit, cum o veni, peste șapte zile, oi trimite dumitale răvaș pentru amândouă miile de lei. De cumva nu m'o găsi trimisul la Crivești, dumneata poruncește să lase banii la Dumitrachi Buhuș și să primească adevărul, pentru că eu oi ruga pe Buhuș să mi-i trimeată unde oi fi. Pe om și chiria calului oi plăti eu, numai te rog trimite-mi, nu mă lăsa fără cheltuială. Cumnatei cu multă frățescă dragoste mă închin și pe copii dulce îi sărut. Si sunt a dumitale soră.

MARIA

30 August

Conu Mihalachi, om de treabă, trimite surorii sale mia de lei la Crivești, de unde Dumitrachi Buhuș i-o trimite coanei Marghioalei la Iași, căci nesfârșitele ei necazuri nu-i dăduseră răgaz să părăsească așa curând capitala. Să nu uităm însă că miișoara cea de lei era de aur, adică în valuta de azi cam 30.000 lei, care, având în vedere ieftinătatea traiului de pe atunci, ar face astăzi vre-o 80 până la 100 mii lei.

La 8 Septembrie postelniceasa răspunde :

Cu frățescă dragoste mă închin dumitale, iubite frățioare. Astăzi, în 8 a lunii, am primit scrisoarea dumitale împreună cu banii. Tare bine mi-au prins, pentru că acu și pensia dela toate văduvele au tăiat

pe jumătate, carele mie îmi dau numai 250 pe lună. Eu cu toate că scriam că mă duc la mânăstire, dar necazurile și nenorocirile nu m'au lăsat să ies din Iași. Am strigat și am plâns, frățioare, două săptămâni necontenit, cu copiii, umblând pe la casele acelea ce știam că mă ajută. S'a ridicat toată boierimea dimpreună cu Mitropolitul, și au vorbit lui Vodă. S'a făcut mare huiet și a zis Vodă: Vestiți-i că greutatea s'a ridicat și are să se bucure. Și mai înainte cu o zi a trimis pe Vistiernic să-mi spuie că mi întărește anaforaua, apoi, peste două zile, a zis Vodă Vistiernicului și la ceilalți boieri să caute să-mi ia casă cu chirie, și va plăti Vodă. A venit Vistiernicul și mi-a spus, și iarăși m'am supărat strașnic, zicându-i că aceasta se înțelege o prelungire, și nu-mi trebuie să-mi ia casă, ci să-mi dea averea. Am strigat, am plâns, până m'am îmbolnăvit. Apoi iar a venit Vistiernicul și mi-a spus că a venit deslegarea de la Petersburg în favoarea mea, și că-mi întărește anaforaua. Apoi, mai în urmă, iar zic că n'a venit răspunsul. Dar adevărul este că a venit răspunsul, dar vor să mă necăjească, că nu-i destul de când mă osândesc, de opt ani, și acum iarăși găsește Vodă clenciuri și nu întărește anaforaua. Te rog fă bunătate și pornește rugăciuni și la Mogoșești și la Buda (moșiile Holbăneștilor), să se facă și zi și noapte, doar și-o face Dumnezeu milă să scap de osânda aceasta. Cred c'oi muri și nu m'oi mai bucura.

Mitropolitul încă n'a venit dela Neamț. Călugărița s'a dus; a plâns destul de i s'au umflat ochii.

Cumnățicăi mă închin cu multă dragoste și pe copii îi sărut dulce. Copiii mei sărută mâna dumitale.

Rupe răvașul.

Rămânând a dumitale soră.

MARIA

„Rupe răvașul” ! Biata femeie ! Ar fi vrut să nu mai știe posteritatea despre necazurile amărîtei ei vieți. Dar conu Mihalachi nu l-a rupt; l-a băgat într'un fund de sărtar, de-a înfruntat anii și veacul. **Morți** sunt deacuma toți, de mult, dar răvașul e încă întreg, martorul unei vieți de altădată.

Care erau cuvintele ce îndemneau pe Vodă Mihalachi să nu întărească anaforaua, ținând-o pe masă neiscălită, deși primise răspuns favorabil dela Petersburg, nu se poate ști, dar se poate bănui.

Și mai trecură doi ani — sau, mai bine zis, un an și jumătate, din Septemvrie 1838 la April 1840. Atunci sosi la Iași un nou consul, Besack, om foarte de treabă, pe care Moldovenii l-au stimat și iubit. La 22 April, Maria Canano face un ultim apel desperat. Ii scrie acestui nou venit — în limba franceză — că în procesul ce are de zece ani cu Tzigara, a câștigat ea pricina la Divan, dar Vodă nu vrea să-i întărească anaforaua. In zădar a intervenit Obșteasca Adunare — Parlamentul de atunci — căci Kotzebue nu vrea să i se restituie decât un sfert din averea sa.

„Il travaille à ma ruine et à celle de mes neuf enfants. J'avais formé le projet d'aller me jeter aux pieds de l'Empereur, mais le moyen, quand tout me manque, quand, souffrante, on me laisse sans secours, mes enfant sans éducation et mes filles au couvent, le moyen de dire à Sa Majesté: Celui que vous avez envoyé ici pour nous protéger, celui-là consomme notre ruine... Ne souffrez pas plus longtemps que l'on se serve du nom de notre Auguste Maître pour commettre le crime, et c'en est un, que celui de dépouiller la veuve et l'orphelin”¹⁵⁸).

Besack cercetă pricina, înțelese din partea cui

stă dreptatea, și porunci să i restituie postelnicesei Maria întreaga avere.

In 1841, un văr de-al răposatului postelnic Ion, aga Grigore Canano, scria lui Costachi Balș pentru nedreptatea ce-i făcea Toader Ghica, ispravnicul ținutului Botoșani¹⁵⁹). Și în această scrisoare, spune între altele :

„Măria Sa Vodă s'a unit cu potrivnicii mei, stându-mi cu totul împotrivor, ca și postelnicesei Marghioalei Canano, a cărei dreptăți dacă nu se sprijinea de către îmbunătățitul suflet și plin de dreptate a fostului consul Bezac, i se stingea averea dela 9 copii, și numai pentru interes de 2000 galbeni ce-i cerea Tzigara”.

Va să zică tot litigiul fusese de 2000 de galbeni, și pentru această sumă i se luase răposatului postelnic Canano întreaga avere, până și mobilele din casă, lăsându-i familia muritoare de foame, timp de 15 ani, și acesta chiar după câștigarea procesului.

Astfel erau judecățile acum 100 de ani !

In vara anului 1840, coana Marghioala, cu copiii cei doi mai mici, se întoarse în sfârșit la Corni, după aproape 14 ani de pribegie prin Iași, pe la moșiile vecinilor, pe la mănăstiri. Îndată începu reparația caselor, pe care le găsisse părăginite. Lucrau de zor la vechea curte cananăiască stoleri, fierari, lăcătuși, pentru o nouă viață, care era să înceapă.

Coana Marghioala, femeia acum de aproape 50 de ani, putea nădăjdui că cel puțin bătrânețele ei vor fi binecuvântate de Dumnezeu.

Dar ele nu fură, după cum vom vedea.

*

Fetele coanei Marghioala, obișnuite acum cu viața monahicească, rămaseră la mănăstire la Giur-

gești, făcându-se maici, cel puțin trei din ele, care luară numele de maica Xenia, Sevastia și Epistemia. A patra soră, Elena, fată cu gusturi mai lumeste, înfiripă un roman de dragoste cu fiul unui boier, fugi cu el la Paris, fu adusă cu sila înapoi în țară și măritată cu paharnicul Iamandi, cu care avu un singur copil, Nathalia Ghica.

Din băieți, unul se arătă și el cu gusturi monahi-cești, devenind în curând părintele Veniamin. El părăsi casa părintească la vârsta de 15 ani, în ziua de 24 Mai 1840, deci îndată după ce maică-sa intrase din nou în stăpânirea averii sale. Luat sub oblăduirea marelui Mitropolit al Moldovei Veniamin Kostaki, cel care și în alte rânduri ajutase cu sfaturi și cu bani pe necăjita văduvă a lui Iancu Canano, el se mută la Mitropolie, unde a doua zi chiar, fu hirotonit în biserica Goliei. La 6 Aprilie următor, adică în 1841 „m'au făcut frate Preasfințitul singur, dându-mi scufia în ietacul său” zice el însuși, în însemnările ce le face pe fila întâia a unei frumoase biblie cu învălitoare de argint în filigramă, pe care i-o dăruise Mitropolitul ¹⁰⁹⁾ Un an mai târziu, 1842, Veniamin Kostaki trebui să părăsească scaunul metropolitan pe care-l ocupase aproape 40 de ani, din pricina dușmăniei ce-i purta Vodă Mihalachi Sturdza. El se retrase la mănăstirea Slatina, luând cu dânsul și pe duhovnicescul său fiu pe care la 7 August 1843, îl făcu călugăr, la paraclisul dela poarta sfintei mănăstiri. Tânărul monah n'avea decât 18 ani. El ajunse arhimandrit și egumen la mănăstirea Râșca din Bucovina, unde muri însă tânăr, la 30 de ani, în ziua de 9 Mai 1855. Il îngropară la Cernăuți, în biserica Sf. Nicolae, fratele și soră-sa, Constantin și Sevastia Canano ¹⁰¹⁾.

Ceilalți doi fii mai mari ai coanei Marghioalei,

Iorgu și Șerban, erau acum, în 1840, băieți de vreo 27—28 de ani. Iorgu se căsătorii cu Natalia Sion, cu care avu un fiu epileptic, Ion, mort tânăr. Iar Șerban, despre care trebuie să ne ocupăm mai mult, fiindcă el e cel care a necăjit pe mamă-sa până s'o scoată aproape din minți, era în vremea aceea, un holtei, doritor de însurătoare. O întâmplare, sau vreo daraveră bănească, îl duse, prin anii 1842—43 la Făticheni, unde în vremea iarmarocului Sfântului Ilie „se începeau balurile”.

Acolo, la o petrecere în oraș, întâlni pe tânăra fată a Elenei Hartulari, un mic drăcușor care fura toate inimile. Cel mai înfocat curtezan al ei era Ioniță Cantacuzino, care se ținea după ea în toate ungherele saloanelor, de trebui coana Elena să cheme pe fiică-sa la o parte și să-i spună că „dacă nu contenește vorba, o trimite acasă”. Supărată de purtarea fetei „care nici nu vrea să mă asculte” — zice Elena Hartulari în Amintirile sale ¹⁰²⁾ — mama își ținu fata închisă în casă, mai ales de teama bărbatului ei, om impulsiv și violent. Dar la balul dela Gheorghe Grecianu fu nevoită să-și scoată iarăși odorul în lume, căci coana Anastasia Grecianu (născută Balș) veni dinadins în casa Hartularilor pentru a-i ruga să nu care cumva să vină la ea fără fata lor. Acolo, în casa Greceniței, se întâlniră întâia dată fata lui Hartulari și fiul Mariei Canano. Vorbele prin unghere începură acum cu acesta, spre necazul lui Ioniță Cantacuzino; ba mai mult, atunci, în prima seară, Șerban Canano găsi chipul să-i dea fetei, pe furiș, o verighetă de logodnă. Fata își pierdu mințile după Șerban cel bălan și curtezan, și-i suflă la ureche să vină a doua zi acasă la ei, că babaca a plecat la moșie. Băiatul veni. Dar coana Elena, care tocmai era la masă cu copiii ei, îl văzu pe geam, cum intră în curte, și-i trimise răs-

puns prin fecior că „șede la masă și nu-l poate primi“. Fata de colo, roșie de mânie, sări de pe scaun strigând: „De ce nu-l primești, nineacă?“ Iar mamăsa, ciudoasă și ea, îi spuse răstit: „Taci din gură, că-ți trag palme dacă te obrăznicești“. Și fata începu să plângă... și plânse două luni de zile, fiindcă Șerban Canano, om cu ambiție, părăsi chiar în ziua aceea Fălticeni, arătând astfel că era jignit și supărat. Inșă cum dragostea e mai tare decât amorul propriu, tânărul, după vreo opt săptămâni, se întoarse pocăit, și luând cu el o prietenă comună a familiilor Hartulari și Canano, pe maica Epraxia Vârnav, se înfățișează într'o seară, pe neașteptate, în casa coanei Elenei. Intre timp, fata — care de altfel își reîncepuse „flirtul” cu Cantacuzino — arătase unei slujnice veriga de logodnă, pe care i-o dăduse Șerban, așa încât de fapt soții Hartulari se așteptau la o cerere în căsătorie. Cum intră Canano în casă, îl și luă pe tatăl fetei într'altă odaie, și după vre-un sfert de ceas intrară amândoi zâmbitori în salon, ținându-se de braț. Logodna era hotărâtă. A doua seară Șerban se întoarse în casă cu frate-său Iorgu, de făcură, cu sindrofie, schimbul de inele, iscăbind și isvodul de zestre: 12.000 galbeni, și 3000 galbeni în lucruri, ca juvaere, argintărie, rufe, rochii, covoare și două odăi mobilate, iar pe deasupra o caretă cu doi cai de 180 de galbeni. În ziua nunții veni la Fălticeni și coana Marghioala Canano, cu cei trei fii ai ei, Iorgu, Nicolae și Constantin. Dar Ioniță Cantacuzino, ca să le strice cheful, împrăstie în ziua aceea, în tot orașul, și până prin casa mirilor „o satiră în versuri”, în care zicea că dumnealui socrul Hartulari este un ticălos, și că fată-sa îi seamănă bucățică ruptă. Hartulari, care cu adevrat era un ticălos — o știm nu numai din Arhondologia Paharnicului Sion, dar din chiar

amintirile nevestei sale — fu atât de amărît de această satiră, încât vru să strice nunta. Dar frații Canano îl asigurară că este un om de treabă, iar ticălos o fi doar numai cel care a scris satira. Nunta urmă deci mai departe, veselă și lungă; pe când căsnicia fu, dimpotrivă, amară și scurtă. Ea ținu numai doi ani, căci „erau prea iuți amândoi”, ne asigură coana Elena, „și a trebuit bărbatul meu să-i despartă”.

Urmară, pentru Șerban, câțiva ani de desorientare. Viața neregulată ce duse atrase firește după sine risipirea averii rămasă dela tatăl său. El începu atunci să iscodească fel de fel de planuri pentru a-și procura bani. Ceru mamei sale să-i arendeze lui moșia Corni, mâncându-i veniturile, fără a da nimic fraților săi, tăind pădurea fără socoteală, gata fiind s'o și ipotecheze. Energica Coana Marghioala, care luptase ani de zile cu aga Tzigara pentru a redobândi averea copiilor ei, nu era acum s'o lase să fie risipită de unul din ei. Ea începu cu rugămintele și cu plânsetele, cu care era acum de mult obișnuită. Dar când fiul nerecunoscător o învinui de a-i fi risipit moștenirea tatălui său, cerându-i socotelile tutelei — clironomieii, cum se spunea pe atunci — mama, ca o leoaică rănită care-și avea încă pușorii cei mici de apărat, se ridică împotriva fiului ei cu amenințări.

Se afla pe atuni în Iași, întors abia de câțiva ani din străinătate, tânărul Mihail Kogălniceanu — cel care va fi mai târziu marele nostru om de stat. El se ocupa cu Istoria, cu Sociologia, cu Politica, dar făcea și avocatură, meserie în care-și dobândise, în scurtă vreme, un mare renume. Mărioara Canano îi incredință lui interesele ei familiare, rugându-l totuși ca, până să ajungă la un nedemn proces cu fiul ei, să caute întâi a lămuri lucrurile și a sfătui

pe rătăcitul de Șerban să se întoarcă pe calea cea dreaptă. Kogălniceanu, la 28 Iunie 1847, făcu o întâmpinare către judecătoria ținutului Iași, secția I „spre a se da sfatului familiei răposatului postelnic Iancu Canano”, pe care memoriu, demn de talentul celui care-a înfăptuit desrobirea Țiganilor și împroprietărirea țăranilor, îl vom reproduce aici, în parte cel puțin :

„Trist lucru este de-a vedea un fiu prigonind pe maică-sa în fața judecății; dar mai trist lucru este când această mamă prigonită seamănă cu încredințatoarea mea. Cine nu știe în pământul nostru, trudele, suferințele și lacrimile ce-au fost viața postelnicesei Canano, timp de zece ani? Cine n'a văzut pe această duioasă maică, înconjurată de nouă copii mici, răpiți de întreaga avere strămoșească, punând de o parte slăbiciunea femeii și rușinea soției de boier mare, și aducându-și aminte că este mamă și că trebuie să-și hrănească pruncii? Cine n'a văzut-o ziua, alergând pe la străini, și cu talgerul, pot zice, cerând pâine pentru fiii săi? Cine nu-și aduce aminte de dumneaei, trăind în niște ticăloase bordeie, suferind chinurile ploii și ale gerului, lipsită de cele dintâi trebuințe ale vieții, și cu toate acestea, aflând încă, în curajul ei și în iubirea sa către fii, destule mijloace spre a dădăci singură pe pruncii cei mici și a plăti, pe de altă parte, grele lefuri pe la pensioane și dascăli, pentru cei mai mari? Nimeni n'a uitat încă activitatea cu care această cucoană, într'o îndelungată curgere de vreme, s'a străduit rugându-se, jălindu-se, plângând pe la ușile celor mari și puternici, suind și coborând scările judecătoriilor și divanurilor, cu nenorociții săi orfani — dintre care și dumnealui Șerban Canano aducă-și aminte că și el era unul — numai ca să le poată scoată și păstra averea părin-

tească, răpită de mâini străine. Chiar însăși îmbrăcămintea, șalurile și juvaerurile sale le-a vândut, spre ținerea copiilor, și nici damblaua, urma mahniciunelor sale, n'a oprit-o de-a stărui pentru dreptatea casei sale.

Cu toate astea, și'n vreme ce Moldova întreagă este martoră a îndelungatelor strădanii ale acestei cucoane, tocmai un fiu, înșelat, nădăjduesc, numai vremelnice, s'a găsit, care, neuitându-se la datoria fiiască, se scoală împotriva maică-si, îi amărăște din nou zilele atât de amărite, și cu ocară și cu hulă îi amenință bătrânețele.

Așa dumnealui Șerban nu s'a ferit a o învinovăți că i-ar fi risipit 72.000 de galbeni din averea părintească, care doar singură le-a redobândit întreaga avere. A învinuit-o că dă socoteli minci-noase, ea care nu le cere nicio para, pe atâția ani ce i-a ținut cu mijloacele sale, în vremea când li era luată averea de către Tzigara. A pârît-o că s'a unit cu străinii, ca să sărăcească copiii, ea care s'a lepădat chiar de folosul ei, neprimind a-și trage zestra sa, chiar îndoită, precum i se făgăduia în vremea procesului cu pomenitul Tzigara! Ca o maică duioasă, iertând chiar când fiul său era greșit, nădăjduind că poate încă ar veni la simțiri mai vrednice de fiu și de tânăr ce intră în lume, dumneaei, cucoană pururi, și-a înghițit lacrimile și a ascuns în fundul inimii taina durerilor sale. Însă acum, când vede că dumnealui Șerban țintește de-a jigni folosul și averea mai micilor săi frați, și nemărginindu-se cu aceste, apoi pune vârf la recunoștința fiiască atingându-se chiar de zestrea maicii sale, întrebuintând toate chipurile spre a o împuțina, și chiar dacă s'ar putea, a o desființa, când, zic, se vede un fiu având o asemenea purtare către maică-sa, cine o poate învinovăți dacă ea nu mai

rabdă, nu mai tace mai mult, ci pentru cinstea și considerația ei, se apără de nedreptele învinovățiri ale fiului Șerban?”.

Urmează, pe patru coli, punctele de apărare ale postelnicesei Marghioalei împotriva fiului ei, din care rezultă că nenorocitul de Șerban era mai ticălos decât chiar fostul său socru Hartulari.

S'o fi pocăit omul mai târziu — după ce și-a pierdut procesul — căci mai apare în amintirea nepoților ca un moșneag fornăit și văduv a treia oară după o Krupenski și după o Vârnav, pare-se.

Coana Marghioala își urmează de acum înainte un trai liniștit, la conacul ei dela Corni, bătrână, paralizată, îngrijită de fiii ei mai mici, Nicolae și Constantin, și de vechiul prieten al casei, Dumitrachi Bușuș, al cărui portret în ulei spânzura de peretele din fund al salonului, alături de însăși chipul ei, fără ca nicaeri să se poată da și de urma vreunui portret de-al postelnicului Ion Canano, cel mult iubit în tinerețe și mult uitat în anii cel din urmă.

În 1849 îl aflăm pe cel mai mic din copii, pe Constantin, plecat la Paris pentru studii, și având ca tovarăș de drum pe Vasile Pogor (viitorul fondator și animator al „Junimei”), pe profesorul Malgouverné... și pe fosta lui cumnată, fata lui Hartulari, amoretată acum de un fals prinț spaniol¹⁶³). Mai târziu, acest Costachi Canano se va însura cu Agripina Grecianu (fosta nevastă a lui Iancu Prăjescu) fata Anastasiei Grecianu, născută Balș, cea cu balul dela Fălticeni, iar pe frate-său Nicolae îl aflăm în Divanul Ad-hoc, și mai în urmă prefect de Botoșani și de Dorohoi. El a fost însurat întâi cu Calipso Grecianu, sora Agripinei, de care divorțează pentru a lua pe frumoasa Elisa Jora, sora nevastei lui Kogălniceanu. Astfel, omul care apăruse

interesele și cinstea postelnicesei, deveni mai târziu cumnatul aceluia fiu al ei, care-și păstrase averea mulțumită talentului său. Dar pe atunci adică după 1860, coana Marghioala Canano era acum, de mai mulți ani, în locșorul ei strămt de câteva palme și adânc tot de atât, din preajma bisericii dela Corni, sub o cruce de piatră care s'a năruit de mult.

XII

**UN MIC JUVAER DE FAMILIE
ȘI O LADIȚA VERDE**

CATRINA, SEVASTIA ȘI ANA GANE

Catrina, Sevastia și Ana Gane

Când se mărită Catrina Bozne cu logofătul Ioniță Gane, ea era, de mai mulți ani acum, „săracă de părinți“, adevărat orfană. Tatăl ei fusese postelnicul Radu Bozne, fiul Aniței Bașotă. Această jupâneasă Anița era la rândul ei fata lui Pătrașcu Zosin Bașotă, vel comis, și a Saftiei Costin, fata marelui nostru cronicar Miron Costin și a Ilienei Movilă, fiica lui Ion, nepoata lui Simion Vodă Movilă. Se încuscreau deci două neamuri, cam decăzute în epoca fanariotă, dar de foarte veche obârșie moldovenească.

Sora mai mare a Catrinei, Maria (răsbunica lui P. P. Carp) era măritată cu dumnealui boierul Ion Pătrașcu, care purtă de grijă cumnăticăi până la măritiș. La 8 Februarie 1785, scurt înainte de nuntă, el îi făcu izvodul de zestre¹⁾, începând cu „Icoana Maicei Domnului, ferecată în argint pisti tot“, cu juvaere, argintărie, rufărie și rochii, urmând cu „moșile Peripetca și Cucuieții di la țânutu Sorocii di pisti Prut“, cu „moșia Roșiorii din țânutu Neamț“ și isprăvind cu 40 suflete de țigani, arătați pe nume.

„Cu aceasta mai sus zestre s'au măritat pe cumnata Catrina cu dumnealui logofătul Ioniță Gane“ Martori „Andronachi Donici, Teodor Vârnav și Dumitrașcu Stroici“.

Printre juvaierele arătate în această foaie de zestre, era unul însemnat cu „o stea cu lună de diamant“.

Steaua aceasta, născută în 1785, trăiește încă și azi, bătrână de 160 de ani. E o broșă : stea de diamante, legată printr'un mic arc în spiral de o semi-lună, tot de diamante, care face, atunci când o ține o femeie la piept sau în păr, să tremure în mii de scântei. A fost purtată până acum, timp de un veac și jumătate, de 5 femei, nu din fată în fată, ci din noră în noră. E particularitatea ei.

Catrina, în a cărei foaie de zestre a fost mai întâi juvaerul acesta, a trăit o viață cuminte și cuvincioasă pe care a isprăvit-o cucernic și pocăită pentru păcate închipuite. Pe la 60 de ani, având 5 băieți însurați, o fată măritată și trei fiice fete mari, ea se călugări. Pe aceste trei odrasle din urmă le luă cu ea la mânăstire, la Varatic, în munții Neamțului.

Se poate bănuși că ea a fugit de acasă cu fetele ei, căci altfel nu i-ar fi trimis soțului, din sfântul lăcaș, un răvaș de talmăcire... și încă ce răvaș, de-ți sare inima din loc când citești întortochiatele-i slove chirilice.

I se păru ei că Impărăția Cerului nu i se poate deschide, dacă nu merge să se roage, de zi, de noapte, la picioarele Maicii Preciste întru iertarea păcatelor sale. Și iată dece, după 38 de ani de căsătorie, se apucă într'o dimineață de iarnă să-și strângă cele câteva bolendre și să ia calea mânăstirei, împreună cu fetele sale nemăritate, Savastița, Agafița și Smaranda. Ajunsă la Varatic, ea trimise la 4 Februarie 1823, o scrisoare tovarășului ei de viață pentru a-i cere iertare că și părăsise căminul și culcușul și pentru a-l ruga să-i trimită binecuvântarea sa¹⁰⁴).

„Cu multă plecaciune închinându-mă, sărut cinstita mână dumitale cucoane“. Astfel începea Catrina

răvașul către bărbatul ei, de stai nedumerit și te întrebi : au ce-o fi mai bine, galanteria de azi sau smerenia de atunci ? Câtă depărtare, nu de timp, de concepție, într'o sută de ani !

Și mai departe scrie : „De multă vreme am făcut dumitale cunoscut scopul meu și hotărîrea care am de a face pasul acesta, de vreme ce cele lumești le-am cunoscut a fi deșertăciuni. O sumă de ani m'am aflat gustând dulcele lumii, sunt acum bătrână și nu știu sfârșitul când mă va găsi. Amar mie să nu fiu între fetele cele nebune fără de untdelemn în candelă mea, când va bate acel ceas îngrozitor pentru mine“.

După ce, cu lacrimi fierbinți, cere iertare „iubitului ei soț“ și oricui o fi greșit, urmează astfel :

„Dacă nu ași cunoaște faptele mele și dacă nu ași fi încredințată că din cursele vrăjmașului nu voi putea scăpa, poate că pentru cinstea bătrânețelor noastre și pentru odihna trupească ași protimisi mai bine a aștepta moartea în casa mea și în așternutul meu, acolo unde aproape 40 de ani m'am aflat petrecătoare dimpreună cu Dumneata ; dar Dumnezău este de față că nimic nu cunosc a fi mai scump decât sufletul și pentru a-i găti odihna sunt gata a mă lepăda de toate, până și de legătura cea sfântă a însoțirii noastre pentru a intra în numărul acelu sobor carele slujește lui Dumnezău și care se roagă ziua și noaptea pentru iertarea păcatelor sale“.

Câteva rânduri încă pline de pilde din cartea Sfântă și de arătarea temerei ce are pentru curățirea sufletului ei, apoi vine sfârșitul, duios de-ți stoarce lacrimi :

„Hotărește pentru mine cu bunătatea cea sufletească ce ai... Trei fete am aici împreună cu mine, lacramătoare și rugătoare către prea bunul Dumnezău pentru îndelungarea anilor Dumitale. Nu las nici

o greutate în casă, decât las părintească blagoslovenie copiilor... Te rog să am cinstit răspunsul Dumitale pentru mângâierea mea, cu care dinpreună să cad la Icoana Maicei Domnului, rugându-mă ca să mă numere și pe mine cu cei de-ai unsprezecelea ceas. Aceste vestesc, și cu inima zdrobită mă rog împlinește dorința sufletului meu!"

Prin acest trecut atât de uitat, se perindă întruchipări luminoase, care întineresc posomorâtele noastre suflete de azi!

Cincisprezece zile după primirea acestei scrisori, cinstit dumnealui Ioniță Gane, vel ban, își făcu diata, începând cu următoarele cuvinte¹⁶⁶⁾:

„De vreme ce, după voința lui Dumnezeu, am trăit aproape 40 de ani cu soția mea Ecaterina, când după cum toate lucrurile au un vremelnic hotăr în lume, urmând a noastră despărțire din însăși voința noastră și depărtare din toate grija deșertăciunilor lumesti — apoi, după părinteasca datorie, am făcut împărțirea dreptei noastre averi fiilor și fiicelor noastre...”

Soției și fetelor, ce sunt la mânăstire, le lasă 2200 lei pe an, 24 mierțe făină de popușoi și 16 mierțe de grâu. Moșiile toate le împarte între fii — Mărioara Hermeziu fiind înzestrată — iar rugăminte a lui cea din urmă este ca niciunul din feciorii săi „să nu fie volnic a înstrăina ori moșie, ori țigani, căci unul ca acela care va înstrăina și va băga străini în moșie sau în țigani, să nu aibă blagoslovenia lui Dumnezeu, nici a mea păcătosului!”

Rămâie vorba între noi: toți au înstrăinat, și din feciorii banului Ioniță și din fiii tuturor boierilor moldoveni și munteni, de-au rămas și cu blestămul sărăciei și cu „străinii” care le-au luat locul.

După plecarea soției sale, banul Ioniță a mai trăit încă 6 ani. El se sfârșește la 29 August 1829¹⁶⁶⁾, pe

când Ecaterina, ce se simțea bătrână în 1823, duce, în posturi și rugăciuni pentru ispășirea păcatelor sale, o viață foarte lungă. Moare abia la 3 Iulie 1840¹⁶⁷⁾. Numele ei de călugăriță a fost: maica Elisabeta.

*

Nora care i-a moștenit „steaua cu lună” a fost Sevastia lui Dumitrachi Gane, agă. Era fata lui Gheorghe Soroceanu, pitar, și a Catrinei Bantăș, fiica sătrarului Pavăl, din neamul Bântășeștilor care a dat pe mama lui Dumitru Cantemir voevod. Sora Catrinei, coana Smaranda, era măritată cu postelnicul Ion Kogălniceanu, bunicul marelui om de Stat român Mihai Kogălniceanu.

Soroceni, vechi neam basarabean, erau acum botoșăneni. Acolo, în orașul în care trebuia să se nască mai târziu Eminescu, s'a măritat duduia Savastița, la 14 Iulie 1818, cu Dumitrachi Gane, fiul banului Ioniță¹⁶⁸⁾.

Din această căsătorie s'au născut numai două fete: Maria și Anica. Cea mai mare, Maria, s'a măritat foarte tânără cu feciorul paharnicului Dinu Negruzzi și al Sofiei Hermeziu, cu Constantin Negruzzi, vestitul scriitor moldovean. Căsătoria s'a făcut în primăvara anului 1839, și cum Negruzzi era de pe atunci cunoscut pretutindeni unde se vorbea românește și prieten cu toți cei ce știau să ție pana în mână într-un început al Literilor Române, el primi scrisori de felicitări din toate unghurile țării, din care vom reproduce aci câteva interesante frânturi din epistola lui Ion Helliaide-Rădulescu¹⁶⁹⁾, trimisă din București la 26 April 1839:

„Imi scrii că ți-a venit o idee dumnezăiască, cea de a te însura... Când eu ași fi de 20 de ani, poate că

te-ași crede că-ți este ideia dumnezeiască, dar de 28 de ani, trecut prin ciur și prin dârmon... sunt sigur că n'a putut să-ți vie ideia însurătoarei, decât după ce ai avut un obiect asupra căruia să-ți faci băgările de seamă ale unui om de vrâsta dumitale... Dragostea, iubitul meu, să o dai și să o iei cu economie, ca nu cumva cheltuind-o în scurtă vreme, să rămâi sărac de această comoară, ce singură ne îndulcește zilele de mahnire... Iubind iute și peste măsură, va veni odată ziua când soția își va zice: bărbatul meu nu mă mai iubește și eu am nevoie de dragoste; trebuie deci s'o caut în altă parte! Și puține femei sunt, când le vine această părere, să nu caute dragostea alturea..."

Grigore Alexandrescu, deși poet, îi scria mai prozaic ¹⁷⁰):

„Îți poftesc o viață fericită în căsătorie și o duzină de mici poeți, care să semene tatălui lor“.

Duzina s'a redus numai la patru copii: o fată și trei băieți, din care unul a fost, după dorința lui Alexandrescu, și el poet, scriitor și academician: Iacob Negruzzi, unul din fondatorii Junimei ¹⁷¹).

Fata mai mică a lui Dumitrachi și a Sevastiei Gane, Anica, măritându-se și mai târziu, pe la 22 de ani, fu ținută o vreme mai îndelungată în pension la Iași la doamna Haddig, soția lui „François Haddig, chef de Section au Secrétariat d'Etat pour les langues étrangères“. În această pensiune, unde a stat din August 1841 până în toamna 1845 și unde era colegă de clasă cu Domnițele de mai târziu Catrina și Aglaia Ghica, ale lui Grigore Vodă, ea trebuia să capete, după cum se vede din contractul încheiat între „Madame Haddig et monsieur l'aga Démètre Gané“ ¹⁷²), o creștere aleasă, o bună cunoaștere a limbii franceze, precum și noțiuni de istorie, geografie, aritmetică, gramatică, muzică, desen și gospo-

dărie. În schimb, părintele ei dădea interesatei doamne directoare 500 galbeni pe ani și „un pupitre, un tabouret, une nappe, six serviettes et un couvert d'argent“ care rămâneau proprietatea pensiunii după părăsirea școlii. Caetele de clasă ale domnișoarei Anica se mai păstrează și azi, după mai bine de o sută de ani, și prezintă acest pitoresc interes, că printre temele în limba franceză și foarte amănunțite lecții de mitologie greacă și de populație a țărilor lumii, se află strecurate în chirilice, rețete de cozonaci, de matcă, de rachiu de colică, de mușcătură de șarpe, de dureri de dinți și de pânțec.

Ieșită din pension, Anica Gane petrecu vre-o trei ani în casa părinților ei, până în Iunie 1848, când plecă cu mamă-sa la Fălticeni și de acolo la țară, la Ciumulești, de frica holerei.

Aici o întâlnim din nou pe coana Sevastia a lui Dumitrachi Gane, pe care dela măritișul ei, în Botoșanii anilor 1818, o pierdusem cu totul din vedere. Nu-i cunoaștem viața, decât știm că, femeie bătrână acum, foarte s'a speriat și foarte cu drep-tate, de holera aceasta care bântuia acum pentru a doua oară în Moldova în 16 ani.

Două scrisori cu slove chirilice și foarte șterse ¹⁷³), ne stau martore de grija ei, săraca. Sunt adresate soțului ei la Iași.

1848 Iulie 7

Iubite frățioare,

Am luat răvașul matală și mult am lăudat numele Domnului că-ți merge bine. Și eu cu copila, slava Domnului, suntem sănătoase; am scăpat și de bolă și de grija ce aveam. Acum rog pe Induratul și pe Maica Domnului să te păzească pe mata bine. Dragă, te rog înștiințează-mă de Marghiolița ce mai face

și de Costachi unde se află *). Aici la Fălticeni boala s'au întărit, iar noi, cu ajutorul lui Dumnezeu, ne păzim și nădăjduiesc că vom ști a ne păzi și de acum înainte. Te rog, dragă, scrie-mi totdeauna, ca să știu de mata, iar eu sânt a dumitale iubită soție.

Sevastia.

E atât farmec și duiosenie în acest stil arhaic al bătrânilor noștri, atâta simplitate și curățenie sufletească.

1848. Luni, 12 Iulie.

Dragă,

Am luat răvașul matală din 5 a lunii și am dat laudă Domnului că te păzește sănătos. Și noi, slava Domnului, sântem sănătoase. Dragă, te rog scrie-mi și de Marghiolița ce vei fi știind. Dragă, înștiințează-mă ce Derector aveți; pe aici se spune că-i Șaptesate Grigoniță. Pe aici se mai spune că sunt Turci la Iași. Iar veștile din loc de aici (dela Ciumulești) sunt că la Fălticeni mor toți de holeră și s'au întins boala și prin câteva sate. Spune-mi despre boala aceasta cum mai merge la Iași, că aici tot minciuni spun, iar eu sânt a Dumitale iubită soție

Sevastița.

Acolo la Ciumulești și la Fălticeni s'o fi spus și minciuni. Dar n'a fost minciună când, abia o săptămână după acest din urmă răvaș a coanei Sevastiei, a trebuit să afle conu Dumitrachi, că-i murise „iubita lui soție” de boala cea blăstămată de care fugise de-acasă și care totuși a ajuns-o în meleagu-

*) Maria C. Negruzzi și soțul ei, fata și ginerele Sevastiei Gane.

rile Sucevei, pe când el, în casa lui dela Iași, a mai trăit liniștit vre-o 20 și ceva de ani.

*

Steaua cu lună a trecut dela Sevastia Gane la fata ei, Anica, noră gănească și ea, căci fiica agăi Dumitrachi și a Sevastiei s'a măritat cu o rudă îndepărtată de a sa, Iordachi Gane, fiul stolnicului Pascal de la Bârlad. Ea era bunica autorului acestor rânduri.

„Dors-tu ? Reveille-toi.

„Vois, la lampe pâlit, l'âtre scintille et fumée ;

„Si tu ne parles pas, le feu qui se consume,

„Et la lampe, et nous deux, nous allons tous mourir!”

Astfel cânta, în 1823, Victor Hugo, vrând să-și cheme bunica, prin vraja versurilor, la viață. Mai târziu, în 1839, Costachi Negruzzi publica o traducere din această poezie în „Albina Românească”:

„Oh! lung îți este somnul! Deșteaptă-te, bunică!

„Privește, iată focul se mântuie în vatră.

„Nu ți-am făcut nimic și-ți eram drag odată!

„Oare acum, bunică, tu nu mă mai iubești?

„ Dece nu mai vorbești?”

Stai mută în ramă, mută și altfel decât te-am cunoscut. Frumoasă, tânără... n'ai nici 20 de ani. Te uiți la mine cu ochii tăi mari, negri, adânci, cuminti... te uiți și taci!

Dece nu'mi mai spui basme, bunicuță, cu Roși Impărați și cu Cosânziene? Sau atunci alte povești, ca pentru anii mei, întâmplări trăite pe vremea când erai așa, ca portretul tău, cu părul mult și negru, legat la spate cu o funtă mare albastră, cu rochia strânsă de mijloc, și cu un malacof care nu încapă

în ramă. Dece nu-mi spui cum era lumea pe vremea ta, frumoasă ca azi, urâtă ca azi? Bună, rea?... Dece nu mai vorbești?

Bunica sufla în lumânare, eu întorc butonul electric. Dar întinericul e acelaș.

Noapte bună, bunică!

...Daca nu-mi spui nimică...

Sau poate... parcă ai spus ceva? Să caut în lădița verde, cea cu hârtoagele neamului? Ai tu ceva acolo? Bine, să aprind iar lumina.

Trei caiete cu filele îngălbenite. Sunt din anii 1846, 1847, 1848. Pe cel d'întâi e scris cu litere latine: „Album”, și e iscălit de Ana Gany; pe al doilea nu e scris nimic, decât doar numele: Anna Ganne; al treilea poartă pe românește, în chirilice: „Hulubița, traducere din limba franțuzească în cea moldovenească“ de Anica Gane⁷³⁾.

Gany, Ganne, Gane, tot tu ești, bunico. Dar nu te cunosc bine decât în forma a treia, așa cum te găesc iscălită și pe scoarța unei cărți din biblioteca mea: Anica, fata dumnealui agăi Dumitrachi Gane.

În 1846 bunica avea 19 ani, ca pe portretul ei. Cu sfială, cu evlavie, deschid Albumul. Nu găesc în el, ce e drept, însemnările unei vieți. Dar găesc însemnările unui suflet. Găesc epoca romantismului francez oglindit în sufletul unei fete de boier moldovean dinainte de Unire, dinainte de Pașopt. Găesc întreaga atmosferă a aceluși romantism, transplantat în meleagurile noastre — o anume mentalitate, o anume creștere, o anume societate, un fel anume de a gândi și de a simți, care nu mai este și care nu va mai fi.

Albumul bunicăi e scris pe franțuzește. Unele bucăți sunt transcrise din autori străini, alte sunt traducerii din limba românească în cea franceză. Și cum Anica Gane avea o soră, mult mai mare, Maria, mă-

ritată cu Costachi Negruzzi, ea, fată de 19 ani, se apucă să traducă bucăți din literatura vestitului ei cumnat. Astfel traduce pe „Bogdan, Domnul Moldovei“ și poate că și alte bucăți tot ale lui Negruzzi sunt. Cum ele însă nu se găesc în Operele complete ale acestuia, am avea deci de a face cu bucăți literare ale marelui nostru prozator, încă inedite, din care vom retraduce parțial, din franțuzește în românește, pe cea mai caracteristică din ele, intitulată „O intrigă la bal mascat“.

Întâmplarea se petrece la Iași, prin 1835—40. Un tânăr boier, Domnul A (o fi Aslan, Arghiropol, Alcaz, nu știm, dar faptul că personajul nu poartă un nume fictiv, ci o inițială, înseamnă că „intriga de la balul mascat“ nu este „o nuvelă“, ci o întâmplare adevărată) — un tânăr boier, deștept, cu duh, elegant, bogat, avea o nevastă foarte frumoasă și care întru nimic nu se lăsa mai prejos decât bărbatul ei, decât doar că era mai cuminte și mai puțin încrezută.

Într-o zi, la un pahar de ceai, în intimitatea conversații lor, domnul zise doamnei: „Eu sunt un bărbat care, nici cu vorba, nici cu fapta, de nimeni nu poate fi înșelat“.

Doamna zâmbi. Apoi, așezând pe masă ceașca de porțelan pe care o ținea în mână, se sculă în picioare, zicând:

— „A sosit la Miculi *) niște șaluri bogate. Unul din ele îmi place și aș vrea să'l am. Il punem ră-mășag?“

— „Dacă mă poți înșela, șalul e al tău, iubito!“

— „Trimite deci să mi-l aducă“.

— „Încă nu, draga mea. Și deocamdată, fii bună de te îmbracă; mergem de seară la bal mascat“.

*) Prăvălia cea mai la modă din Iași anilor 1830—70.

— „Eu la bal mascat? Nu, mulțumesc. Du-te singur și petrecere bună. Vei sta târziu?”

— „Câteva ceasuri”.

— „Sănătate... Și nu uita să spui lui Miculi să-mi trimită șalul”.

Domnul începu să râdă, ieși din odaie și merse la teatru.

Până acum, scena aceasta se putea petrece oriunde, și la Viena și la Paris. Dar avem pe *Miculi*, vestita prăvălie de Ulița Mare (în casa care face astăzi colțul străzilor Ștefan cel Mare și Cuzza-Vodă), cea mai de seamă „magazie” a Iașilor, cu marfa cea mai de soi și cu prețurile cele mai pipărate. Și mai avem Teatrul, cel unde, sus lângă Copou, se jucau piesele lui Milo și ale lui Alexandri, dar se dădeau și balurile mascate, la care societatea pașoptistă, cea ieșită din generația grecizată, se ducea să guste din noile plăceri importate de pe malurile Senei.

Acolo, la teatrul acela, care astăzi nu mai este, merse domnul A. cu gândul să întâlnească vre-o mască drăguță cu care să petreacă seara. Dar nu-i plăcu nici una. Era prea cald în sălile teatrului și-l asurzau sunetele trompetelor — altă notă foarte românească: trompetele la bal mascat.

Voi deci să iasă, când iată că-i ieși în cale un domino bogat, purtat cu eleganță peste un grup mlădios.

— „Ce este, vrea să pleci?” îl întrebă necunoscuta. „Se vede că în astă seară sunt aici numai oameni proști”.

— „Da, astăzi, ca întotdeauna și ca pretutindeni” răspunse încrezutul domn, uitându-se cu băgare de seamă la piciorușul mic și la mâna subțire a tainicei femei.

— „Nu iești mirat de sărăcia balurilor noastre,

Domnule? Când te gândești la cele din țările Apusului, la cele din Paris de pildă...!”

— „Nu mă pot tângui, frumoasă mască, de vreme ce am găsit aici o femeie ca dumneata, deșteaptă și...”

— „Oh! lasă complimentele!”

— „Dacă nu-mi dai voie să spun adevărul, ce poruncești atunci?”

Doamna porunci: o lojă, și în lojă un supeu.

Mâncară, băură, cochetară... pe atunci nu se flirta.

— „Spune-mi, ești frumoasă?”

— „Da”.

— „Ești măritată?”

— „Da”.

— „Mai mult nici nu vreau să știu. Sunt fericit...

Știi, îmi place și poezia, și ți-ași spune că femeia e singura ființă pe lume care ne face pe noi bărbații, să înțelegem și să gustăm puțin din plăcerile Raiului”.

— „Domnule, după cât mă pricep eu, D-ta te crezi șarpele, care stă de vorbă cu Eva”.

— „Fă ca Eva cu Adam, frumoasă mască, și ascultă rugămintea mea”.

— „Cu o condiție, Domnule. Să-mi făgăduiești că vei face tot ce-ți voi cere.

— „Orice, făgăduiesc orice”.

Domnul și Dominoul ieșiră din lojă, din sală, din teatru — la braț amândoi. Se urcară într'o trăsură și o luară în jos, înspre Ulița Mare.

— „Mi-ai făgăduit ceva” zise Dominoul.

— „Ce-mi cei?”

— „Vreau să te leg la ochi... uite așa, cu batista”.

— „Leagă-mă. E mai frumos. E taina mai mare”.

Și-l legă. Iar trăsura mergea, în jos, în sus, la stânga, la dreapta, înainte, înapoi.

— „Ce-ți face acum nevasta?”

— „Dar soțul dumitale?”

Și începură amândoi să râdă, ca copiii.

Deodată trăsura se opri. Masca își luă tovarășul de mână, îl duse într'o odaie, apoi în altă, și la urmă într'o a treia.

— „Domnule, stai aici pe divan și așteaptă-mă puțin. Vin îndată“.

Domnul își rupse batista de la ochi. Dar nu văzu nimic, căci prea era întuneric în odaie. Așteaptă așa, un minut, două, trei, până deodată doamna se întoarse, repede, speriată, șoptindu-i la ureche:

— „In numele lui Dumnezeu, nu te mișca. Suntem pierduți, bărbatul meu a sosit de la țară. Nu te mișca de aici până mâine dimineață... dacă mă iubești“.

Pașii se îndepărtară și ușa se închise.

Să plece? Unde, pe unde, cum? Nu cunoștea odaia, nu cunoștea casa, ar fi răsturnat mobilele, ar fi deșteptat bărbatul.

— „Ducă-se naibii, afurisit de bărbat. Să-l ia dracul pe el și pe toți bărbații, și pe mine cu ei!“

Rămase treaz un ceas sau două, cu urechile ciu-lite, cu ochii sgâiați în întuneric. Tăcere și noapte. Ațipi. Pe urmă adormi de-al binelea și începu să sforăie. La urmă se trezi, către dimineață.

Dar să-i fi spus o lume întreagă că nu e nebun, și n'ar fi crezut-o. Căci era în casa lui, în odaia lui, lângă iatacul nevastei. Iar la picioarele divanului, jos pe podea, era aruncată o mască un domino mototolit și un șal nou nouț, șalul dela Miculi.

Mai frumos ar fi fost să se isprăvească povestea aici. Dar suntem în 1840, în epoca romantismului, cu ghirlande de trandafiri și cu capete de îngerăși.

Domnul deschise ușa iatacului și-și găsi nevasta în pat, care-l întâmpină râzând:

— „Cum ai petrecut noaptea, prietene?“

— „Eu? Am pierdut un șal și am căpătat o lecție“.

„Nu mai e nevoie să spunem“ încheia autorul acestei povestiri, care totuși o spune „că soții se împăcară printr'o dulce sărutare“.

Bunică, îmi pare bine că în Albumul tău ai tradus această nuvelă, a cui o fi ea, fiindcă aflăm printr'însa că acum 100 de ani se trăia la Iași cam la fel ca azi.

Și îmi pare bine că ai tradus și scrisoarea lui Alexandri — către Kogălniceanu, pare-mi-se — în care se vorbește de băile din Borsec, cum erau ele pe atunci, fără hoteluri, fără medici, cu societatea cea eterogenă „de groase Unguroaice, de slute Armence și de subțiri Moldovence“ — dar mai bine îmi pare de cele ce ai scris pe cele două file din urmă ale Albumului tău. Fiindcă, mai întâi, bănuiesc că acestea sunt chiar compoziții de ale tale. Și de n'or fi, tot una este, de oarece ele oglindesc sufletul fetei de 19 ani ce erai în 1846, și educația care se pricepeau să dea atunci părinții copiilor... și toate aceste, care nu mai sunt în nevroza veacului nostru.

Uite întâi „Primăvara“ (tot pe franțuzește):

„Pământul și-a lepădat cojocul de zăpadă. Cerul și-a îmbrăcat rochia sinelie. Un vânt ușor mângâie frunzișul primăvăritic. Razele soarelui scaldă în lumină păduri, câmpii și munți...“ și așa mai departe.

Apoi îndată urmează „Noaptea de vară“, siropoasă, cum s'ar zice azi, dar atât de caracteristică vremurilor când sentimentalele Gretchen năpustiseră nu numai în literatură, dar și în pedagogie:

„Totul în natură doarme, eu singură stau gânditoare la fereastră, îmbătându-mă de farmecul unei frumoase nopți de vară. Un cer fără nor, acoperit cu stele și o lună, care răspândește o lumină argintie, ce se oglindește în apele unui pârau șerpuiind pe sub fereastra mea...“

Buniță, asta e de tine. Haide, nu mai tăgădui!

„...Un glas de femeie mă chiamă: mama. Oh! mă

gândii eu, locuri încântătoare, ce păcat că vă părăsesc! Frumoasă natură, drăguțe boschete, cer scânteietor, vă voi revedea mâine, mâine seară iar, aici la fereastră...”

Urmează un fel de capitol al 3-lea: „Visul”. Fata, cuminte, se culcă, adoarme, visează. I se deschide cerul și i se arată o zână, cu o cumună în cap și cu un băț de trestie în mână:

— „Oh! fata mea” îi zise zâna „nu-ți fie frică, sunt zână bună și te iubesc. Vreau să-ți fac tot ce vrei tu, tot ce-i dori să ți se întâmple. Spune ce vrei, dar spune repede că sunt grăbită (Bunică, bunică, cine ți-a fost dascăl de literatură?)

„Oh! Doamnă” răspunde fata „Ce pot eu dori la vrâsta mea? Soarele mi zâmbește când răsare și mi zâmbește când apune. Zilele curg lin și sunt martore toate a fericirii mele. Nu doresc nimic”.

— Cum? Nu vrei nimic? Gândește-te bine?”

„— Ei bine, Doamnă, dacă trebuie să doresc ceva, iată îți cer: o viață lungă și fericită pentru părinții mei, iar fericirea lor să le vie prin mine”.

— „Recunosc în tine un copil vrednic de dragostea mea. Dorința ți se va împlini. Fiți fericiți, mă voi întoarce să vă văd”.

Dar zâna nu se mai întoarce. Mama Anicăi muri curând de holeră, după cum mai sus am văzut, iar tatăl ei trăi bătrân, sărăcit, părăsit de ai lui... Ce mi-e și cu zânele aceste mincinoase!

Să ne întoarcem însă la caietele bunicii. Cel de-al doilea, început la 13 Septembrie 1846 și isprăvit la 4 Iunie 1847, e numai o lecție de mitologie... toți potentaii Olimpului, cu minunatele lor întâmplări. Nimic interesant pentru cercetătorul trecutului românesc, decât, la sfârșit de tot, o foarte mică iscălitură: *Anika de Gane*. Zău, bunică, și tu, cu ochii

tăi atât de cuminți, și tu ai fost, când erai tânără, cuprinsă de colectiva nebunie a particolei?

Cel din urmă caiet, al treilea, e mai interesant. Nu prin traducerea „Hulubiței” de data aceasta „din limba franceză în cea moldovenească”, ci prin cele două transcrieri francezești dela urmă, care arată preocupările fetei, care acum, în 1848, avea 21 de ani. Nu mai e vorba de nopți singuratece de vară, de raze de lună și de zâne binefăcătoare. Acum duuia merge la bal. Acum încep a se naște alte simțiminte, mai realiste, mai omenești. Acum începe să încolțească dragostea, sau poate numai dorința dragostei, pe care duduia Anica, fată bine crescută, nu și-o mărturisește deadreptul, ci numai prin transcrieri, în caiete intime, a mici bucăți literare, care desvăluiesc totuși gândurile ei de atunci.

Iată „Rugăciunea florilor dela bal”, a bietelor gingașe flori, rupte din grădină pentru a împodobi părul și sânurile fetelor ce merg să petreacă. Ele trebuie să lupte cu rivalele lor: diamantul, rubinul, smaragdul. Dar lupta e nedreaptă, căci pe când scânteierea celor dintâi rămâne, căci ele sunt *pietre*, plâpânde de flori rupte depe tulpină, se veștejesc, se usucă și cad jos pe podea. Cavalerii le calcă, servitorii le mătură.

„Lasă-ne acasă, în odaia ta, frumoasa noastră fată!... Dar tu nu ne ascuți și pleci!... Bagă de seamă, floare a vieții ce ești, podoaba balurilor, tu... Va veni poate ziua când lumea te va călca și pe tine în picioare, și viața te va mătura ca slugile pe noi, te va mătura viața!”

Câtă depărtare, în doi ani de zile, de la visul nopții de vară la bietele flori ce se ofilesc!

Și iată că, în ultima bucată, cea din urmă din toate, Duduia Anica scrie, sau transcrie, nu știu, o

mică povestire cu o floare și cu o fată, pe care o chiamă Ana, ca pe ea.

„Oracolul câmpului“ începe așa:

„Ana s'a trezit des de dimineată și a apucat-o, alene, pe câmp. Păsările abia se deșteaptă, florile sunt pline de rouă. Ana se uită împrejur și-și oprește privirea pe o mărgărită, pe cea mai frumoasă din florile câmpului, pe cea mai albă, mai fragedă mai dreaptă pe tulpina ei.

— „Frumoasă floare“ îi spune fata „taina mea tu să mi-o pătrunzi. Mă iubește?... nu mă iubește?... da, nu?... nu, da...?“ și se prinde a-i rupe încet, una câte una, albele-i petale.

Dar floarea începe să vorbească:

„Ana mea mică, dragă, de ce-mi rupi tu petalele? Lasă-mă să trăiesc și-ți voi spune eu tot ce știu... Știu că bărbații privesc femeile ca pe niște flori. Și ei, ca și voi, vor să aibă un răspuns la veșnica întrebare: mă iubește, nu mă iubește? Dar ei, în loc să rupă petale de flori, rup suflete de fete. Tu, draga mea, nu le răspunde... ei rup suflete și apoi se duc...!“

Bunică dragă — dragă mai mult acum decât odinioară — de ce taci iar? Te-ai înfipt din nou în ramă și'mi stai mută în perete. Ți se pare c'ai spus prea mult: mă iubește, nu mă iubește! Ce grozavă taină! Mai mult a spune nu se poate!

Dar eu scotocesc în lădița verde. Știu acum că după șase luni a murit mama ta iubită, a murit de holeră, în brațele tale. Dar găsesc și o scrisoare din anul următor, cel de după moartea ei, de după revoluția politică și de după revoluția sufletului tău: 1849.

Nu e dela tine, dar de tine e vorba. Ai 22 de ani și ai să te măriți.

Mă iubește — nu mă iubește? — Știu și eu, bunicuță? Zău n'ași putea să spun. Căci uite ce scrie logodnicul tău bătrânului său tată ¹⁷⁶):

„Sărut mâna, babacă,

„Cu venirea mea la Iași, prilejindu-se a vedea pe fiica dumisale agăi Dumitrachi Gane, am hotărât a mă însura și așa am și săvârșit vorba. Zestrea nu este vre-un lucru însemnat, 3500 de galbeni, puține juvaeruri și câteva suflete de țigani, precum și alte lucruri de ale casei. Dar ceiace mă mulțumește mai mult, este familia. Și înșfârșit dela blagoslovenia lui Dumnezeu și a dumitale atârnă fericirea. Iertați-mă dacă am săvârșit fără învoirea d-voastră, și trimiteți-mi, mă rog, odată cu blagoslovenia, și vreo 300 de galbeni, căci eu, fără să gândesc la acest sfârșit, am pornit fără nici o pregătire. Mă rog însă nu întârziati și trimeteți-mi banii cât mai în grabă, căci vremea se scumpește. Eu m'am și mutat dela gazda dela care eram, la dumnealui aga Dumitrachi Gane, a cărui casă este lângă Biserica Banului. Arată această scrisoare și iubitei surioarei Catinca, dacă va fi în Bârlad, și să vă găsească sănătoși. Porunciți, vă rog, ca să se grijească și casele cât se va putea și să vie și bucătarul dela țară pe săptămâna mare, înștiințând, mă rog, și la țară ca să fie casele curate.

Al Dumneavoastră supus fiu

Iordachi

8 Februarie 1849, Iași.

„Iubitului meu părinte stolnicului Pascal Gane,
la Bârlad“.

Așa dar, bunicuță, iată că te măriți cu o rudă, care repede-repede, cum te-a văzut, a și încheiat

vorba. Dar nici nu cuvânt în scrisoare despre tine. „Ceiace mă mulțumește mai mult, este familia” scria logodnicul către tatăl său. Dar fata?... Mă iubeste, nu mă iubeste?... Lasă, bunică, domnul acesta este și el bunicul meu și știu eu că te-a iubit... și tu pe el.

Iată acum și foaia de zestre tot din lada verde¹⁷⁰): „Cu ajutorul lui Dumnezeu izvod de zestre fiicei mele Anicăi, 1849 Februar 13“.

„Trei icoane mari, ferecate cu argint, din care două cu chipul Maicii Domnului și una cu Sfântul Neculai. Trei mij galbeni cu zimți, care s'au și numărât acum — 120 galbeni, prețeluite, patru bucăți juvaere, și anume o broșă de aur cu un diamant, o pereche cercei cu diamante, un fermoar cu un smaragd mare, o lună cu diamante, un șal turcesc, 12 suflete de țigani, 6 rochii din care una de mireasă și 5 de mătăsărie, o blană de răs, o blană de samur și pânză vie, anume 3 fețe de masă cu câte 12 șervete lucrate în casă, 18 prosoape, 6 perne de cit pentru crivat, 5 prostiri de așternut, din care 4 de olandă și una de tulpan, 12 cămăși de olandă ș. a... Aceste și blagoslovenia lui Dumnezeu și a mea păcătosului“.

Aga D. Gane

Cu această zestre, destul de mică, dar cu banii mai mulți ai mirelui, se făcu nunta, în casa de lângă Biserica Banului, nuni mari fiind dumnealui cumnatul Costachi Negruzzi și dumneaei sora Maria. Se împreună prin această căsătorie neamul Gănescu cu neamul Costachi Negruzzi și dumneaei sora Maria. Se împreună prin această căsătorie neamul Gănescu cu neamul Costachi Negruzzi și dumneaei sora Maria.

Mă iubeste — nu mă iubeste?

Dacă nu te-ar fi iubit, bunico, ai fi însemnat pe filele vre-unui alt caiet frânturi de gânduri chinuite.

Dar tu taci iar, taci până către sfârșitul vieții, când vei veni deodată să ne spui răspicat: Da, ne-am iubit!

Iar până atunci vorbesc copiii pentru tine. În lădița verde nu mai găsesc timp de 15 ani nimic, decât doar acte și scrisori străine de sufletul tău. Inșă în 1864 reînvii prin copii: Natalia, Sevastia și Stefan. Pe acești doi din urmă îi trimiți la Berlin să învețe carte. Și Stefănică, băiat de 11 ani, scrie mamei lui c'a ajuns cu bine, că a călătorit pe la Cracovia cu *drumul de fier* (căci dela Iași până acolo se mergea cu diligența, cu poșta, cum se spunea la noi), că a fost la menagerie, la circ și la balet, și c'a văzut „parada pentru biruința jandarmilor călări și pentru venirea celor 20.000 de soldați“ (în urma războiului Prusiacilor cu Danezii). Seara a fost și la iluminatie „decât luminația nu este așa frumoasă ca la Bârlad“.

Ce zici mata, bunică? În 1846 găseai balurile mascate din Iași *sărace*, comparate cu cele din Paris, iar în 1864, fiul matale găsea că luminațiile dela Bârlad sunt mai frumoase decât acele din Berlin! Dece nu însemni nimic în caietele matale despre toate aceste? Nu mai ai caiete, că te-au împovărat grijele vieții? Are fata matale caiete.

Duduia Sevastia e școlărită la maicele jesuite ale Ursulinelor, pe Ierusalimerstrasse. Are ea acum caietul ei: Sevastia Ganne, Berlin, 1868, clasa II-a! Și face compoziții frumoase, pe care profesoara ei le notează cu „bine“, „sânguitoare“, chiar cu „foarte bine, dragă Sevastia“. Într'una din acele compoziție, scrisă într'o germană din cele mai alese, e vorba de-o fată cuminte, care învață la maici și care-și iubeste părinții... (*anima rediviva*). Tu, bunică, taci, dar vorbesc fetele pentru tine. Aceiași creștere cu-

viincioasă, acelaș suflet curat!... Trăiești acum în ele tinereța ta de odinioară!

Fata mai mare, Natalia, de la care au rămas în lădița verde câteva scrisori, din care se desprinde o fire de om superior, fata aceasta face și literatură, precum făcuseră și Enacachi și Costachi Gane, precum vor face Nicu Gane și subsemnatul nepot al bunicuței, fiindcă scrisul zace în sângele Gănesc.

Ea traduce pe „Carlambrugio“ lui Cesare Cantu (Bârlad 1870), în fruntea căreia stă o prefață dedicată „scumpilor mei părinți“.

„Dacă recunoștința este o virtute“ zice ea „și virtutea cel mai înalt cult ce se poate da lui Dumnezeu, dacă este o dovadă de dragoste către acei de la care am primit un bine, simt și eu această recunoștință, pentru preceptele de virtute ce mi-ați în-suflat, veghind, ca Ingerul Păzitor, asupra-mi, și diriguind, cu neconținute îngrijiri și jertfe, educația mea...“

Dar un an mai târziu, la un scăldat în Prut, valurile râului înghit această viață nouă și dornică de bine și frumos... Zână mincinoasă, dece ai spus bunicăi când era tânără: „Fiți fericiți, mă voi întoarce să vă văd!“

Conu Iordachi era la Helgoland, în Germania, când s'a întâmplat groaznica nenorocire. Coana Anica, înnebunită de durere, nu îndrăznește să-i mărturisească crudul adevăr. Ea îi scrie că „fata e bolnavă“, iar tatăl răspunde că a avut, acolo pe malurile Mării Nordului, ca o prevestire că s'a întâmplat o nenorocire. Va lua pe dată trenul și se va întoarce în țară. „Căuta-ți-o bine“ scrie el „doar s'o găsec iar sănătoasă“. Dar între Berlin și Breslau se întâlnește în tren cu un străin fără minte, care-i prezintă condoleanțele sale...

Ce să mai zic, bunică? Acum, printre vechile

hârtii, nu mai găsec decât iar acte, certificate, o poliță de 300 de galbeni, cu care te-a trimis bunicul la Odessa să faci băi de mare, diploma de Doctor în Drept a fiului tău, dela universitatea din Liège, actul său de căsătorie... actul de moarte al bunicului!... Iată-te deci văduvă în 1884, Februarie. Acum, în sfârșit, vorbești, bunică! Acum, în sfârșit, mărturisești ceia ce ai tăcut o viață întreagă: Da, ne-am iubit! Și ce frumos, ce decent știi tu să spui lucrul acesta. O simplă scrisoare către fiul tău cu privire la administrarea averii bisericii Sfântului Ion din Bârlad, al cărei ctitor a fost soțul tău¹⁷⁷):

„Dragă Stefănică,

„Dacă am scris deasupra acestei condici (acea a socotelilor bisericii) este spre știința ta, când vreodată s'ar găsi cineva să vorbească de rău asupra epitropiei și administrații ce bietul tatăl tău a avut-o toată viața lui la această biserică Sfântul Ion. Este dovada în această condică, că bietul tatăl tău a cheltuit din punga lui o însemnată sumă pentru zidirea acestei biserici, cu condiția să i se înapoieze când biserica ar poseda vreo avere; cu toate aceste tu să nu-i reclami nici odată, căci ce s'a dat la biserică, a bisericii să rămâie, și să fie bine dați pentru pomenirea noastră. Dacă nu cunosc oamenii faptele bune ale tatălui tău, bunul Dumnezeu va ține seamă de sufletul lui, și să vă dea vouă, copiii mei, Dumnezeu, să trăiți sănătoși și cu noroc“.

Ana Gane

Dela 1846 când ai început caietul cu însemnările mitologiei grecești, și până la 1884, când scrii această îndurerată scrisoare — o viață de om, aproape 40 de ani — sufletul tău a rămas acelaș, bunică. S'a dus

malacoful și atâtea alte mode, s'au dus îngerașii, zănele, trandafirii și ghirlandele Romantismului, dar sufletul tău a rămas nevătămat de anii care curg și de oamenii care mint și de viața care-și râde de toate...: „Cu toate acestea, tu să nu cei banii nici-odată, căci ce s'a dat la biserică, a bisericii să rămâie“ Glăsuie ca din cronică, bunică!

Ca și zâna cea mincinoasă, mințit-au și trandafirii balului când au zis: „Va veni poate ziua, când lumea te va călca și pe tine în picioare!“

Astfel de suflete nimeni niciodată, nu le poate călca în picioare. Numai atunci n'au mințit trandafirii când au zis: „Și viața te va mătura, ca slugile pe noi, viața te va mătura“.

A început să dea târcoale împrejurul tău Moartea cea cu dinții rânjiți și cu o coasă mare în spinare; ți-a băgat în sân un cancer și apoi, într'o zi, hâst! te-a secerat, te-a măturat din viață, ca mâine-poimâne pe noi, nepoții, ca pe părinții și străbunii tăi în trecut, și ca în viitor, pe strănepoții tăi.

„Buda-Pesta, 1893, Octombrie 10“

„Scumpa mea fiică“

„Cu toate că ți-am scris ieri că am să mai stau aici până la două săptămâni, însă văd că pe zi, pe zi, mă simt mai bolnavă, astfel că nu am curajul să stau așa, departe de casă. Măine sau poimâne voi pleca deci, cu ajutorul bunului Dumnezeu. Tu mă așteaptă în fiecare dimineață când sosește în Iași trenul accelerat, căci Luni sau Marți voi fi acasă. Poate să merg prin București, să mă odihnesc o noapte. La asemenea caz ți-oi trimite o depeșă. Să ne vedem sănătoase.

Ana Gane.

E, în lădița verde, cea din urmă a ta scrisoare și cea de pe urmă iscălitură. Câteva săptămâni mai târziu te-au dus niște ciocli negri, de pe strada Bută la „Eternitatea“, cimitirul Tătărașilor din Iași — ca mai târziu să fii mutată de la Iași la Bârlad, unde odihnești și acum, sus pe deal, alături de Iordachi al tău, cel despre „al cărui suflet va ține seamă Dumnezeu!“

A spus odată cineva, un scriitor oarecare — o femeie — că „nici un om nu moare cu totul, decât atunci când, la rândul lor, au murit acei care l-au cunoscut“.

Tu mai trăiești coană Anicuță, nu numai tânără, în rama în care nu-ți încap malacoful, dar bătrână bunică în cutele creierilor unui om, care încearcă — și poate face rău — să prelungească prin rândurile de față, viața pământească a unor jupânese și boaieroaice pornite de mult în lumi, să credem că mai bune decât cea în care s'au frământat ele și ne frământăm noi.

*

Micul juvaer de familie a trecut mai departe la nora Cunstanța, fata lui Constantin Canano și a Agripinei Grecianu. De acolo la nora acesteia; iar acum își așteaptă rândul pentru a împodobi părul viitoarei nurori, care-l va purta, sau nu-l va mai purta, în vremile de după învâlmășeala lumii de azi, nimicitoare, poate, de tradiții și amintiri!

XIII

O ROMÂNCA INSTRAINATA

**DORA d'ISTRIA, principesă Masalski,
fata banului Mihalachi Ghica**

Dora d'Istria

(Elena Ghica)

Marea Enciclopedie *Larousse* are despre eroina acestui capitol numai trei rânduri:

„*Dora d'Istria*, pseudonimul principesei Koltzow-Massalsky, născută Elena Ghica, la București, moartă la Florența (1828—1888), a fost cunoscută ca publicistă poliglotă“.

O fi acesta singurul ei merit: publicistă poliglotă? Poate că da, poate că nu, vom vedea.

Dar mai întâi „publicistă poliglotă“ nu se prea poate spune c'a fost, fiindcă a scris aproape numai în limba franceză, prea puțin în limba greacă, iar în alte limbi de loc.*) Fiind româncă după tată, grecoaică după mamă (dintr'o familie românzată) ru-soaică după bărbat, și trăind în România, în Rusia, în Germania, Franța, în Elveția și în Italia, ea era mai ales „cosmopolită“. Vina de sigur că n'a fost a ei, ci a creșterii pe care au binevoit sau au răuvoit a i-o da părinții.

Era fata marelui ban Mihai Ghica și a Ecaterinei Făca¹⁷⁸).

*) Vestita ei carte: *Gli Albanesi in Rumania* este o traducere din franțuzește.

După tată era deci româncă, fiindcă Ghiculeștii erau români din Albania**), statorniciți de 200 de ani în țările noastre, cărora dăduseră zece vovevozi moldo-valahi.

Banul Mihai, fiul banului Dumitrache***), era fratele vovevozilor Grigore (1822—1828) și Alexandru (1634-1842). Din două căsătorii diferite, tatăl său avusese o sumedenie de copii, din care 14 au trăit¹⁷⁹⁾. Din a doua, cu Elena Razu, el a avut pe Profira Blaremburg, pe marele ban Mihai, însurat cu Ecaterina Fața, pe Alexandru Vodă, neînsurat, și pe marele spatar Costachi, însurat cu Marișica Văcărescu, care va fi mai târziu soția lui Gheorghe Vodă Bibescu*).

Acești trei frați Ghiculești din a doua căsătorie a banului Dumitrachi treceau în ochii lumii ca fiind oameni săraci cu duhul. Marișica Doamna Bibescu, fosta nevastă a lui Costachi Ghica, femeie deșteaptă, spirituală și cam răutăcioasă, făcuse pe socoteala întâiului ei soț și a fraților săi următoarele versuri, care circulau prin saloanele Bucureștilor de acum o sută de ani :

„Nenea cel mai mare
 „multă minte n'are.
 „Nenenea cel mai mic
 „e om de nimic.
 „Nenea de mijloc —
 „mare dobitoc !“

Acest nenenea cel mai mare era tatăl Dorei d'Istria. Poate n'o fi avut el „multă minte“, dar era

***) Ghica înseamnă în Macedonia Gheorghe, Ghiță, Gică.

****) Fratele decapitatului Domn al Moldovei Grigore Vodă.

*) Vezi C. Gane : Trecute vieți de Doamne și Domnițe Vol. III capitoulul 6.

un om cu știință de carte, iubitor de literatură și artă. — Mama Elenei Ghica, Ecaterina Fața, era și ea o femeie deosebit de subțire, cultă și deșteaptă. Ca și fratele ei Costachi Fața, autorul vestitei pilese de teatru „Franțuzitele“, băneasa Catinca avea trageri de inimă pentru toate manifestările artistice : literatură, pictură, muzică. Ea e prima femeie care a tradus și publicat în limba română o carte : „Despre educația copiilor“ de D-na Campan (București, 1839, tip. Sf. Sava¹⁸⁰⁾). Colson, consulul Angliei la București, vorbind de influența ei la Cuirtea lui Alexandru Ghica, o numește „inteligenta cumnată a lui Vodă“, iar Eliade-Rădulescu i-a închinat și o poezie „Vocea“ (din volumul „Poezii generale“¹⁸¹⁾). Cesar Boliac spunea că ea și cumnata ei Marișica „erau cele mai frumoase femei ale timpului, din câte s'au văzut în societatea Bucureșteană... Catinca cu vocea ei de inger, blondina Marișica, divina Cleopatra, râpitoarea Odobeasca, erau doamnele cele mai de vază la curtea lui Alexandru Vodă, la care umblau îmbrăcate în costume țărănești...“¹⁸¹⁾.

Din căsătoria Catincăi Fața cu banul Mihai Ghica s'au născut doi băieți și trei fete: Gheorghe (însurat cu Zoe Cantacuzino), Vladimir cu Elisa Crețulescu), Elena .cu prințul Massalsky) Olga (cu beizadea Grigore Sturdza) și Sofia (cu contele O'Rurke).

Din aceștia, Elena pare a fi fost cea mai mare, născută la București în ziua de 3 Februarie 1828, pe când fratele tatălui ei, Grigore Ghica (din prima căsătorie a banului Dumitrachi) era încă Domn în Muntenia.

A crescut aici, în capitala țării, sub îngrijirea părinților ei, a unchiului Costachi Fața și a profesorului grec Papadopulo. Sub Kiseleff și în timpul domniei celuiilalt unchi, Alexandru Vodă, Elena a rămas cu părinții, frații și surorile, în țară, locuind

la București în *palatul* (așa-l numește Cesar Boliac) banului Mihalachi, fosta casă a banului Dumitrachi, rămasă acestui fiu al său prin moștenire. Palatul acesta de pe malul Dâmboviței, astăzi Prefectura județului Ilfov *), era în adevăr una din cele mai mari și frumoase case din București, din care banul Mihalachi, întemeitorul Muzeului Național din București, făcuse un fel de muzeu particular al său, cu antichități, tablouri și sculpturi „citate de Europeanii călători prin țările noastre“¹⁸²⁾. Acolo s'a și născut Dora d'Istria și acolo a crescut până la vârsta de 14 ani, în mijlocul acelor obiecte de artă, colecționate de tatăl ei, cel care, chiar de n'o fi avut „multă minte“, avea în tot mult gust și pricepere artistică — acolo auzi Elena pe mamă-sa cântând cu „glasul ei de înger“, acolo o vedea cum stă la masa ei traducând pe D-na Campan, acolo asculta poate pe unchiul Costachi Faca declamând versuri din „Franțuzitele“ sale :

„Ascultă, ma șer Luxandră, aș vrea să mă plimb
pă pod
„Ș'apoi să stau cu caleașca la madam marșand
de mod.
„Voî să'mi fac o pălărie cu blonduri și an
velur,
„Căci îmi vine a merveliu cu boava de sa-
mur...“ *)

*) Mărită și transformată.

*) Comedia clucerului Costachi Faca are 110 ani (scrisă în 1833). Deosebirea dintre atunci și acum, e că pe vremea lui Kiseleff numai „Prețioasele Ridicule“ vorbeau astfel, pe când azi neologisto-păsărească limbă românească cu „beu“ „maladie“ „lingerie“ și „cafeu“ e întrebuintată de majoritatea cetățenilor ce vor să pară „culți“. Comediile azi nu mai îndreaptă nimic. „De-aș fi rege“ atotputernic, ași osârdi pe criminalii aceștia la moarte !

Mediul în care s'a născut și a crescut Elena Ghica a fost deci prielnic dezvoltării sale intelectuale artistice și culturale. În 1842 Alexandru Vodă Ghica fu înlocuit de Poartă cu Gheorghe Bibescu. Fostul domnitor plecă la Viena și frate-său Mihalachi îl urmă de bună voie în surghiun, împreună cu toată familia sa.

Petrecură mulți ani la Viena, Berlin, Dresda și Veneția. Acolo învăță Elena nu numai muzica — avea o voce frumoasă ca a mamei sale — și nu numai pictura, pentru care avea un deosebit talent, dar își însuși, putem zice, o cultură enciclopedică. Studia istoria, literatura, folklorul, sociologia, economia politică, agricultura, relegie, de toate, și bine.

În 1846 se mai întoarse odată în țară cu părinții ei, dar trecător de tot, din vară până 'n toamnă. În Octombrie plecară din nou, pe Dunărea dela Giurgiu la Viena, căci felul acesta de a merge în Occident era pe atunci cel mai scurt și cel mai plăcut. Călătoria o făcură pe vaporul austriac „Galathea“ împreună cu Eliade-Rădulescu, cel care cântase altădată pe Catinca Ghica în poezia sa „Vocea“. Fata acesteia având acum 18 ani și fiind frumoasă, deșteaptă și drăgălașă foc, poetul se crezu dator să facă versuri și în cinstea ei, după cum făcuse într'a mamei sale. Poezia „La Elena“ a fost publicată și ea în colecția „Poeziilor Generale“ ale lui Eliade.

Trei ani încă mai ținu exilul voluntar al banului Mihalachi, care nu voia să se mai statornicească în țară până nu l-o vedea sburat peste graniță și pe Gheorghe Vodă Bibescu, care suflase domnia fratelui său. Potrivit înțelegerii dintre Ruși și Turci, Domnii Țărilor Dunărene erau numiți (nu aleși, după cum suna textul Regulamentului Organic, ale căror dispozițiuni au fost călcate dela început) pe o perioadă de 7 ani. Terminul domniei lui Bibescu urma deci să expire în anul 1849.

În timpul acesta Elena Ghica își urmă studiile cu râvnă mai departe. Enciclopedia Artelor și Științelor se tot îngrămădea în mintea ei și se așeza în culetele creierului. Când, în 1849, se întoarse la București, ea avea 21 de ani și era, fără îndoială, cea mai învățată femeie dela noi, chiar singura femeie despre care s'ar fi putut spune că este „învățată”. De-ar fi trăit aici, nu se poate ști dacă nu s'ar fi încumetat să scrie românește, sau cel puțin și românește. Dar soarta îi pregătea altele... și mai întâi: căsătoria.

Așa dar Gheorghe Vodă Bibescu sburase la rândul său din scaun, scurtă vreme înainte de expirarea termenului de 7 ani, alungat de revoluționarii din 1848. Pentru potolirea acelei „Revoluție” Stambulul și Petrogradul trimisese în Muntenia armatele lor „de ocupație”, iar după convenția dela Baltaliman (19 April. 1849), Turcii părăsiră țara, dar Rușii rămaseră. Bucureștiul era plin de ofițeri țariști, de toate armele, de toate gradele, de toate neamurile. Un Locotenent de Husari, prințul Koltzov-Massalsky se îndrăgosti de frumoasa, deșteapta și învățata Elena Ghica. Mare înclinare pentru el nu pare a fi avut tânăra Munteancă de viță domnească, dar de! bogat, prinț, și încă din spița primogenită a familiei lui Rurik, întemeitorul Imperiului Țarilor, și la urmă și voia părinților care nu se putea încă nesocoti pe atunci, toate aceste o înduplecară pe Elena să răspundă: *da*, la cererea în căsătorie a locotenentului de Husari.

Scurtă vreme după aceea Barbu Știrbei, fratele lui Gheorghe Bibescu, fu numit Domn al Munteniei. Trupele rusești părăsiră țara. Prințul și Prințesa Massalsky plecară și ei.

Se statorniciră la Petersburg, unde Elena noastră duse o viață pe care n'o cunoaștem aproape de loc — viață mondenă de sigur, dar mai ales ar-

tistică. Încă nu începuse să scrie, dar cultiva muzica și pictura. La Academia Imperială din Petersburg ea expuse în 1854 două tablouri, două *peisagii* pictate de ea, pentru care primi dela juriu o medalie de argint¹⁸³). De altfel ea picta, după cum am văzut, de când era mică. În colecția tablourilor lui Cesar Boliac era o pictură semnată: „Elena Ghica 1844”¹⁸⁴), când avea deci fata numai 7 ani.

Între Elena și soțul ei nu era nici o potrivire de caracter. Totuși această căsnicie ar fi ținut mai departe, așa șchioapa-șchioapa, dacă nu s'ar fi întâmplat într'o zi ceva atât de... rusesc, încât biata femeie fu nevoită să-și ia lumea în cap și să nu se mai întoarcă niciodată în imperiul pravoslavnicilor Țări.

În 1853 izbucnise războiul Crimeiei. Turcii aliați cu Francezii luptau împotriva Rușilor pentru a împiedeca pe Țarul Nicolae să-și facă jocul imperialist de cucerire a Constantinopolului și predominare a Orientului și a Mediteranei. În 1854 începu asediul Sevastopolului, în 1855 orașul fu cucerit după un an de asediu, în 1856, în Martie, se încheia pacea cu Tratatul de la Paris, prin care și Țările noastre fură scoase de sub protectoratul Rusiei.

Elena Massalsky, Româncă de naștere cu cultură mai mult franceză, nu putea firește ține partea Moscoviților în această încăierare a lor cu cei din partea cărora bătea inima ei. Eliberarea popoarelor subjugate o interesa mai mult decât imperialismul țarist, iar cultura franceză mai mult decât cea rusească. Părerile sale pe care nu le ascundea, ba poate că le și trâmbița, făcură pe ministrii muscali să-i dea „un avertisment” să-i spuie adecă neted că ori cel puțin să tacă din gură, ori atunci să părăsească țara. Prințesa nu le dădu ascultare și urmă mai

departe să vorbească, să glumească, să comenteze, să critice.

Intr'o bună zi ea fu poftită la Prefectură. Acolo *Ministrul Poliției*, un prinț și el, o primi cu cele mai vădite semne de respect, ca între oameni de aceeași poziție socială și de acelaș rang nobiliar. După o scurtă, politicoasă, mondenă admonestare, domniasa o rugă să bine voiască a se osteni până în camera alăturată. O duse chiar el până în pragul ușei, pe care o închise în urma ei. Prințesa Massalsky se văzu într'o cameră mică și nemobilată, destul de întunecoasă, în capătul căreia era o singură canapea. Stătu o clipă în picioare lângă ușă, întrebându-se ce trebuie să facă. În așteptarea celor ce erau să se întâmple, se hotărî să meargă să se așeze pe canapea. Dar când ajunse în mijlocul odăii, simți deodată că-i scapă pământul de sub picioare și că se prăbușește în gol. Se deschisese parchetul și prințesa se scufunda — rămânând apoi atârnată între scânduri, cu partea de sus a corpului ei în camera de deasupra și cu partea de jos în cea de dedesubt. Apoi, deodată, simți că-i ridică cineva fustele și începe s'o mângâie... Cnutul rusesc biciul administrației țariste, fustigația! zece, cinsprezece, douăzeci de lovituri pe pielea ei albă de aristocrată... povestea nu ne spune câte anume au fost. În urma cărora, fustele fură așezate frumos la loc și doamna prințesă se simți ridicată pe scânduri până la nivelul parchetului odăii în care se afla. Ministrul Poliției deschise ușa, o pofti în camera de alături, rugând-o să nu se supere de cele întâmplate, oh! cu totul fără voia lui, ci doar din Inaltă Poruncă. Inchinându-i-se adânc, îi sărută mâna și o duse din nou până la ușa de ieșire :

— „Dar vă rog“ îi zise el în clipa despărțirii „politica, dacă se poate, să nu vă mai intereseze“ ..

S'a putut.

Elena ceru pașaport și părăsi Rusia, pentru totdeauna. Trăise acolo vreo 6 ani cu soțul ei, avusese și un copil care-i murise, și se despărțea acum de acest bărbat fără părere de rău, fără ură și fără a cere divorțul. Rămânea deci mai departe prințesă Koltzov-Massalsky... pe cale însă de a se face cunoscută lumii și posterității nu cu numele ei de aristocrată, ci cu acel de artistă și scriitoare : Dora d'Istria !

Ionescu-Gion, în privința nenorocirilor ei casnice, o compară cu D-na de Stael, care spusese cândva : „Mă voi ridica singură de sub povara vieții. De oarece soarta mă silește a căuta glorie, pe mine care m'ași fi mulțumit cu iubirea, ei bine, voi câștiga gloria!“

În adevăr că deabia de atunci, de când părăsi Rusia, începu Elena Ghica-Massalsky să se puie pe o muncă creatoare. Avea 28 de ani.

Se stabili în Elveția, dar o găsim și în Franța, în Germania, în Belgia, în Italia. Dela 1860 încolo ea rămâne în patria lui Dante, dar încă nehotărfită asupra locului unde se vor isprăvi peregrinările ei. E când pe Riviera, când la Torino, la Genova, la Pegli sau Florența. În 1872 cumpără aici casa vestitului scriitor italian Angelo de Gubernatis de pe Via Leonardo da Vinci, o mobilează somptuos și artistic, îi împodobește grădina cu statui și plante exotice, îi dă numele de *Villa d'Istria*, și rămâne însfârșit statornicită într'un loc.

În timpul celor 5-6 ani de călătorii prin Europa și după 1860 în Italia, Dora d'Istria desfășoară o nemai pomenită activitate artistică, literară și chiar științifică. Ea îmbrățișează o bună parte din toate ramurile culturale și colaborează la ziare și reviste dintr'o sumedenie de țări — ceia ce făcu pe autorul

rândurilor din Larousse s'o arate ca o scriitoare poliglotă, fără ca el să fi știut că tot ce nu era scris franțuzește sau grecește, era traducere. O găsim figurând printre colaboratorii revistei : „Revue des Deux-Mondes“ „Revue Suisse“ „Revue Britannique“ „Revue Politique et Littéraire“ „Pandora“ (Atena) „Omiros“ (Smirna) etc., tratând chestiuni politice, istorice, sociale, folklorice, religioase, economice, agrare, ba scriind și romane („Venețiana“ în 1867, „Eleonora de Hellingen“ 1871, etc.). Dar nici artele ce-i plăcuseră în tinerețe nu le nesocotește : muzica și pictura. Având o voce tot atât de frumoasă ca a mamei sale, în Italia, patria muzicei, ia încă lecții de canto cu vestiții cântăreți de pe atunci : il Ronconi, il Cicarelli, la Persiani — ia lecții de pictură cu Schiavoni, care-i făcu și portretul, și se împrietenește cu sculptorul toscan Giovanni Dupré, de la care a rămas un bust de-al ei ce trece drept unul din capo d'operele acestui artist. Villa d'Istria era locul de întâlnire a tot ce avea Italia mai artistic, mai literar, mai aristocratic în ambele înțelegeri ale cuvântului : aristocrația de sânge ca și cea intelectuală. E aleasă membră de onoare a mai multor Academii din Franța, Italia, Germania, Grecia, Turcia și America — prin votul parlamentului atenian din 1868 e făcută cetățeană greacă — iar regele României Carol I îi conferă medalia Bene Merenti de aur ¹⁸⁵).

Această medalie o merita de prisos, căci Dora d'Istria, cu toată poliglotia ei, cu tot cosmopolitismul ei, a rămas de fapt, în străinătățile ce cutreera, cu sufletul legat de țara în care se născuse, în care petrecuse cei 14 ani d'întâi ai vieții sale, în care, întâia dată, îi înflorise în inima ei de copilă dragostea de natură, de artă, de literatură, de frumuseța munților și câmpiilor românești, de pitorescul poe-

zii, muzicei și portului național. Opera ei e plină de românitățe, și nu accidental, ci *principal*. În orice domeniu a scris, țara ei de origină are prioritate în preocupările sale :

În „Poesia populară a Peninsulei Orientale“ cea românească ține locul de frunte, în articolele politice, chestiunile Principatelor dintre anii 1855-60 sunt cele de căpetenie, în cele religioase o preocupă „Viața monastică în România“ și „România și Papalitatea“, în „Viața Orientală“ dă o deosebită atenție „Sărbătorilor la Români“, în istorie : „Albanezii în România“, „Istoria principilor Ghica“, schițe, studii, biografii românești, în literatură : două portrete despre Ion Heliade-Rădulescu, etc. etc.

Dacă am intitulat acest capitol : „O Româncă înstrăinată“, nu deci la sufletul și la inima sa m'am referit, ci la faptul că a trăit departe de țară și a scris în două limbi străine, în loc de a scrie românește. Vina însă n'a fost a ei, ci a creșterii ce au înțeles părinții a-i da. Dovada cea mai bună că, trăind în meleaguri îndepărtate, inima i-a rămas totuși în țară, este testamentul ei, prin care își lasă întreaga avere din România — și doar aici își avea moșiile din veniturile cărora trăia — o lasă „Primăriei Capitalei București“. Patriei adoptive Italia îi dăruiește doar „Villa d'Istria“ cu toate mobilele și tablourile ei, însărcinând Primăria din Florența s'o vândă în folosul Institutului de surdo-muți de acolo ¹⁸⁶.

Dora d'Istria moare la vârsta de 60 de ani, în casa ei dela Florența, în ziua de 17 Noembrie 1888. A fost incinerată ¹⁸⁷).

XIV

O STRAINA ROMANIZATA

MARIA C. A. ROSETTI

fata căpitanului de corvetă Grant

Maria C. A. Rosetti

„E mică și oacheșă, nas subțire — dar deloc clasic — păr negru frumos, ochi strălucitori. În privirea și în gura ei e un fel de nesfârșită bunătate, ceva în acelaș timp împăciuitoare, atrăgător și hotărât“.

Astfel o descrie Jules Michelet, care a cunoscut-o bine pe Maria Rosetti ¹⁸⁸). Cât despre sufletul ei, vorbi-vor faptele ce le vom înșira în rândurile ce urmează.

Era născută în 1819 la Guernesey, o insulă engleză din Canalul Mânecei, lângă coasta Franței, în golful Saint-Mâlo. Tatăl ei, căpitanul de corvetă, Grant, era irlandez, iar mamă-sa era franceză. Fata vorbea deci la perfecție atât englezește cât și franțuzește, limbi părintești amândouă, dar cu un mic accent provensal când vorbea limba mamei sale ¹⁸⁹).

Căpitanul Grant, care avea mai mulți copii, o fi fost un om nevoiaș, iar fiică-sa, inimoasă cum era, s'o fi gândit într'o zi să plece în străinătate să-și câștige singură viața, ușurând astfel traiul casnic al părinților ei. Infăptuirea acestei hotărâri îi veni cu atât mai ușor, cu cât ea avea un frate, pe Effingham Grant, care se afla la București în calitate de secretar al Consulului englez de acolo.

După 1840 — avea vre-o 22 ani — o aflăm deci pe Maria Grant lângă fratele ei, în capitala Munteniei. Scurtă vreme după sosirea ei în țară, ea intră în institutoare în casa Odobescului.

Cu firea ei blândă și iubitoare, fată deșteaptă și învățată, Maria cuceri inima tuturor, făcându-se în curând mai mult prietena casei, decât institutoarea copiilor.

În casa aceia mergea și tânărul Constantin Rosetti, fiul lui Alexandru¹⁹⁰) și al Elenei Obedeanu¹⁹¹), care avea pe atunci, prin 1843-44, vreo 27 ani. Fusese sublocotenent de cavalerie în noua miliție a țării, părăsise armata în 1842 pentru a fi numit polițai de Pitești, demisionase și din acest post și trăia acum la București cu mamă-sa, pe care o iubea cum numai un suflet mare și frumos ca al său poate iubi.

C. A. Rosetti avea o fire pasionată. Iubise, cu multă patimă, femeile, vinul și lăutarii — viața!

Cunoscutele versuri, pe care le mai cântă lăutarii și azi, sunt de el :

*Tu-mi' ziceai odată cum (că pân'la moarte
Dragostea ta toată, mie'mi vei păstra.
M'ai uitaș pe mine, le-ai uitat pe toate,
Astfel merge lumea, nu e vina ta!*

Anii de care vorbim, stăteau de strajă la cotitura vieții sale. Băiatul începuse să se liniștească, să nu mai sboare ca un fluture din floare în floare; începuse să se analizeze pe el însuși, să se controleze, „să se descopere“! Își găsi înclinare pentru literatură, pentru studii, pentru politică. Incepu, în toamna 1844, să ție un jurnal zilnic („Note intime¹⁹²) în care se autocritica cu o asprime vrednică de toată lauda. Cu încetul, tot scormonindu-și sufletul, descoperi că, în afară de mamă-sa, și de femei și de poezie, își mai iubea și țara.

Majoritatea oamenilor își iubesc Țara fără a-și da seama. Numai când acest simțământ al celei mai nobile dragoste ce este pe pământ s'a furișat, ca un hoț, din inimă în minte, numai după ce a cucerit-o pe ea, numai atunci se face el stăpân pe firea omului și numai atunci își dă roadele cuvenite.

Rosetti a fost foarte mirat că, fără să știe, își iubea Țara. Dar și când a știut-o, apoi n'a mai pus nici un fel de stavilă acestei patimi, căreia și-a închinat toată viața.

La această cotitură a vieții sale, l-a cunoscut Maria Grant în casa Odobescului, ca și într'a fratelui ei Effigham.

Putea ea să nu se îndrăgostească de el? Tânăr, frumos, poet, patriot! Toate duiosasele simțăminte care clocoteau și în sufletul ei o duse deadreptul la dânsul.

Dar nu l-a cucerit ușor. Rosetti mai era încă amorezat de femei ale căror nume le aflăm întâmplător în Notele sale Intime: Elena, Fany... Nu era încă hotărît s'o rupă cu totul cu viața lui trecută; să mai dădea în el o luptă între omul de altădată și cel ce dorea să fie... și mai erau și mici legături de lichidat. Pe când Maria Grant din potrivă, din ziua când l-a cunoscut pe El n'a mai iubit niciodată pe nimeni, nu s'a mai uitat măcar vreodată la alt bărbat.

La 4 Decembrie 1844 întâlnim întâia dată în Notele lui Rosetti numele de Grant, al lui Effigham de sigur, fratele Mariei: „...Am trimis bani Elenei și Brătianului, am fost la Grant, la Mavrocordat, la Câmpineanu unde am și prânzit...“

De dânsa încă nici o vorbă. Dealtfel nici nu mai are capul la nimic, fiindcă la 7 Decembrie să îmbolnăvește mamă-sa. Fusese în ajun la biserică și re-cise. Peste noapte dădu în pleumonie :

„Am trimis după medic și apoi m'am dus în odaia ei. Ședeam cu capul răzimat de ea și ea a crezut că plâng. Aridică-ți capul, îmi zise, ce, plângi? Trebuie să ai mintea ta toată, nu numai cu Vodă și cu boierii, ci în toate să fii mare și nepăsător de oameni și de cele lumești. Uneori te văd cuprins de vanitate... Să fii ca Solomon, însă cum era el până a nu se semeți, până a nu se îngânfa, căci după ce s'a îngânfat, o femeie a fost destul să-l facă a cădea și a se închina la idoli. Trebuie să te gândești ce este viața pentru mine și ce a fost, și atunci n'o să te mai mâhnești când vei vedea că vine sfârșitul“.

Aceste cuvinte ne-o arată pe mama lui Rosetti într'o lumină, care ne face să înțelegem pentru ce el n'a putut-o uita niciodată, până la sfârșitul vieții sale niciodată.

La 13 Decembrie ea își dete duhul. Fiul ei o îngropă la mănăstirea Pasărea, unde zăceau și ciolanele tatălui său și al altor membri ai familiei Rosetti *) — apoi, la începutul anului următor, în Aprilie 1845, plecă la Paris pentru a-și complecta studiile, de care era foarte nemulțumit.

Notele sale Intime, întrerupte din ziua morții mamei sale, încep din nou cam un an mai târziu. El le datează cu zilele trecute de la moartea ei — un lucru deosebit de duios.

323 zile de la moartea mamei.

„Astăzi am primit o scrisoare de la Elena. Imi spune că o chinuiesc frigurile. Eu dau la acei ce iubesc o căldură, care aduce foarte curând friguri. Peste puțin se va duce și ea acolo unde amorul meu

*) C. A. Rosetti avusese un singur frate mai mare, mort cu câțiva ani mai înainte.

duce pe toți. Nici un om nu cred că a iubit omeniirea ca mine, nici unul ca mine n'a voit să fericească pe cei ce se ating de el, și cu toate aceste, nici o crimă n'a fost mai omoritoare ca iubirea mea. Sărmana Fany iar îmi scrie că suferă, Obedeanu asemenea, Vinterhalder iarăși în neodihnă. Dureri, neodihne, moarte, iată îmbrățișerile mele! Multe lacrimi vărs din astă pricină. Măine iar voi vărsa fiindcă vine profesorul de latină“.

Latinească încăpea cu greu în capul lui Rosetti. O și luase cam târziu. Mereu se tânguiește el în Notele sale de acest neajuns, precum și de acel „malochio“ de care se credea atins.

8/20 Noembrie 1845.

„Am lucrat toată ziua, căci mâine vine dascălul latin. Socotesc să culeg răsplata muncii mele, adică câteva lacrimi. M'am sculat cu un ceas mai târziu. Nici o scrisoare, nici dela *Granta*, nici dela *Vinterhalder*“.

Ah! iat-o deci pe *Granta* că învie în amintirea lui Rosetti.

Ce se întâmplase cu ea decând părăsise el Bucureștii cu 10 luni în urmă? Mărturisim că nu știm nimic, nici ce rămas bun și-au luat unul dela altul, nici ce vorbă o fi fost între ei la despărțire. La 8 Noembrie 1845 el aștepta o scrisoare dela ea, atâta știm. Dar de atunci încolo, numele ei apare mereu în Notele lui Rosetti:

„12 Noemvrie. — Am primit o scrisoare dela *Vinterhalder*. În momentul ce am deschis-o, până a nu mă apuca a o citi, a venit Englezoaica mea. În scrisoare mai văzui și una mică cu slova *Grantei*. Ei bine, mi-am luat lecția de 1½ ceas, fără ca s'o citesc, și m'am silit să am și mintea aici“.

„16 Noemvrie. — Oare Granta dece nu mi-a răspuns? Sărmana femeie!“

„26 Noemvrie. — ...M'am gândit adesea la Granta, până și la neputința de a o lua de soție, din pricina lipsei de avere și a datoriilor mele (cătrec Tară), la neștiința mea și la dorința de a ști...”

Va se zică, deocamdată, chestiunea e lămurită. Ea îl iubea, el încă nu. „Sărmana femeie” și „Neputința de a o lua de soție”!! Dar fusese deci și vorba de căsătorie între ei, și lucrul acesta Rosetti nu-l uitase. La Paris fiind, chinându-se cu latina neasca lui, cu gramatica, cu gândul la Patrie, el totuși își frământa mereu mintea cu întrebarea: S-o iau, să n'o iau?

„28 Noemvrie. — Astă seară o trecui lucrând scrisoarea Grantei. Vremea de învățatură o pierdii și nu scrisei ceia ce voiam...”

„29 Noemvrie. — Ieri seară, scriind Grantei, vorbind despre Patrie, îmi reamintii ziua sosirei mele în București*).

„1 Decemvrie. — Am lucrat scrisoarea Grantei”.

„4 Decemvrie. — Am trecut ziua prescriind scrisoarea Grantei”.

„5 Decemvrie. — Astăzi am suferit toată ziua. Toți nervii îmi sunt abătuți**). Am recitit scrisoarea adresată Grantei. M'am oprit la partea în care vorbesc de mama. Apoi mâine este și ajunul boalei ei și asta este pricina”.

Va se zică, timp de 8 zile, Rosetti „a lucrat”, „a scris” — „a prescris” și „a recitit scrisoarea ce voia să trimită Grantei. Era un răspuns la cea pe care o primisese, împreună cu a lui Vinterhalder,

*) Rosetti vorbește aici de anul 1843. El mai fusese la Paris și în acel an, dar nu rămăsese acolo decât vreo șase luni.

**) Rosetti scrie: „Toate nervile'mi sunt abătute”.

în ziua de 12 Noemvrie. O citise de două ori „și de două ori am plâns, dar nu o lacrimă sau două, ci un plâns din acele cum plânge fiul când sărută înghețată mâna părintelui său... Această femeie este un înger...” Ea îi vorbise firește de mamă-sa, căci de dorul lui Rosetti, Maria Grant fusese la Pasărea să se închine la mormântul maicei sale, și e păcat că nu avem nici scrisoarea ei nici răspunsul lui. Dar putem conchide de aici că „Granta” cea deșteaptă simțise care e incoarda sensibilă a lui Rosetti: Mama și Patria, și, pentru a-i câștiga dragostea, ea-i bătea în strună. Strădania ei era însă deocamdată zadarnică, fiindcă el nu se putea hotărî a o lua de nevastă. Iată ce citim în Notele sale pe ziua de 1 Ianuarie (Schimbarea anului îl impresiona în totdeauna mult pe Rosetti și la fiecare 1 Ianuarie găsește ceva interesant de spus):

1 Ianuarie 1846

372 zile de când nu mai am mamă.

Joi, 12 ore noaptea

„Bate douăsprezece! Sună încă clopotul de loviturile ciocanului. — Bătaia a stătut! În acest moment ce este în lume? Unii se îmbrățișează, alții, cu pahare în mână, se salută, alții zac bolnavi, alții stau cu condeiul în mână, alții blestemă trecutul, alții așteaptă viitorul. Unii se nasc și alții mor... Un an numai, cel d'ntâi de care mi aduc aminte. 1833 mi se pare, a fost singurul ce-a știut să mă înșele frumos. Intrasem proaspăt în miliție! Pe urmă, încet-încet, fiecare an începu a pleca cu o pârțicică din fericirea mea, și cel nou a venit, din ce în ce mai posomorît, și a plecat rupând din ea încă o bucată mai mare... Imi zicea Englezoaica:

„Ce să-ți urez?” Ciudată soartă! Să nu am eu ce cere anului acesta!... Să-mi dea pe Granta de soție? Acesta e un bine pe care puteam să-l am și pe care l-am jertfit pentru că nu am starea mea, căci aceea ce am este a mamei mele, adică a Patriei și a sara-cilor”*)

Dar adevăratul motiv pentru care jertfise el „acel bine” — și se vede din cuvintele de mai sus că fusese deci vorba de căsătorie între el și Maria Grant — nu era acel pe care-l arată în cele mai intime note ale sale (acel „că nu avea stare”, adică o situație materială independentă), ci altul, anume acel că n'o iubea încă pe „Granta”. Ba iubea chiar pe alta, sau mai bine zis, iubise pe alta pe care n'o uitase și n'o va mai uita multă vreme:

Dar cu toată însă multa-ți necredință,
Inima'mi tot bate oricând te-oi vedea.
Inger ești în ochi-mi, sfântă mult ființă,
Astfel e amorul, nu e vina mea!

„25 Ianuarie. Vineri, 408 (zile de la moartea mamei)... Sunt încă tânăr. Urăsc căsătoria. Însă acum m'ași însura, dacă ar fi cu putință să iau de soție oricâte femei voi vedea, căci toate'mi plac. În toate găsesc câte un dar și câte o nenorocire, și astfel ași voi să le iau pe toate de soție pentru a le ferici pe toate... Văzui într'o scrisoare către Caracaș *) că Granta pătimește foarte sufletește și trupește, și

*) Dosetti nu privea averea moștenită ca a sa, ci numai pe aceea ce ar fi câștigat-o fără muncă. Averea moștenită aparținea țării și săracilor, cărora o și restituia înaintea și după revoluția din 1848. Ceiace cheltuia pentru studii din acea avere considera el ca un împrumut.

*) Caracaș era fratele doamnei Odobescu, în casa căreia se afla acum Maria Grant pentru educația copiilor acestuia.

ceiace este și mai rău, căși neglijează și datoriile. Înțeleg toate, însă să stea în acea casă și să nu-și împlinească datoriile, asta nu o înțeleg dela dânsa. Ah! ce soartă e și a mea! A răspândi nenorocirea ca ciurma. Și cine? Eu care ași vrea să văd toată lumea fericită...”

„1 Februarie. — Am citit azi o scrisoare în care se spunea că Granta e mai bine, că a început a îngriji de datoriile ei, că numele meu nu'l mai pomeneste și că a rugat și pe ceilalți a nu-l mai pomeni. — Ce va fi asta? A văzut însfârșit că sunt un om egoist, un om ce nu sânt în stare decât a nenoroci pe cei ce mă iubesc? Are dreptate, așa este. Imi pare bine că nu va mai suferi. Cu toate acestea, imi pare rău că voiește să mă omoare... Fie și așa, voi fi singur. *Astfel mi-este soarta, nu e vina mea!* Destul că ea, că nimeni, nu va mai suferi din pricina mea!”

„14 Februarie. Joi. — Am primit de la Granta un răspuns la scrisoarea mea: Văd, spune ea, că m'am purtat cu ușurință începând o corespondență cu D-ta. Lucrul e blamabil în ochii lumii și ai amicilor mei, în care am cea mai deplină încredere. Cugetând eu însumi, desaproab purtarea mea, căci o asemenea corespondență nu trebuie să existe decât între persoane unite printr'un legământ, care nu poate niciodată exista între noi. — E asta un amor? Să presupunem că trebuia să suspende corespondența, dar oare așa trebuia să procedeze?... Imi sublinează ușurința, ca să înțeleg că este o nebulie a iubi pe un om ce nu-l poți lua de soț. Dar de ce? Nu sunt eu vrednic de dânsa? Sau mă socotește om ce vrea bani și nobleță?... Dacă mi-ar fi scris fără să ascundă nimic, așa cum vorbește în Jurnalul ei *), nimic adăogat și nimic scăzut, ar fi

*) Din nefericire pierdut.

fost soția mea. Eu sunt sigur că ar fi fost fericită... Dar să lăsăm acestea... Astfel este soarta, nu e vina mea”.

„4 Martie. Luni. 445. — Am primit o scrisoare dela Brătianul cel mic (I. C. Brătianu) și una dela Granta. In scrisoarea ei erau două foi de ederă (păstrate și azi în manuscris) și scria: Aceste foi îți le trimit, amice, drept mulțumire pentru cele ce-am primit acum câteva zile”.

„5 Martie. Marți. 446. — Ași dori să răspund Grantei, dar mă stăvilește frica de a nu-i ațâța iubirea ce a avut pentru mine, mă stăvilește minciuna”.

„28 Martie. Joi 470. — Granta mi-a trimis danuri frumoase, poetice voi să zic, ca și dânsa, dintre care iată acest buchet de ederă și *cyprès*... Nu arată ele oare că visurile noastre numai moartea le va împlini?” (Cipresul este simbolul doliului. N. R.).

„15 April. Luni. 488. — Astăzi este un an de când nu mai văzui țara mea, de când nu mai văzui pe Granta, pe Winterhalder. Astăzi este un an de când ea plângea, de când era toată amor... Pare că văd ziua aceia: iată... mă sculai de dimineață — iată odaia mea — iată Niculae — iată Winterhalder — iată Grant — iată tot... afară de mama! Ai făcut rău, mamă, de m'ai lăsat, ai făcut rău, căci iată și acum lacrimile'mi curg!”

Aceiași dată:

„Ce frumoasă ești, Eleno. E rar dimineața să treacă, fără să'mi aduc aminte de jocurile ce făceam cu tine. Și tu? Tu'mi scrii să lepăd tot ce poate să te înfățișeze. Ași dori, dar nu se poate. Tu însă că m'ai uitat, ai dreptate”.

„18 April. — ...Ori și cum, îți sunt dator ție, Eleno, câteva minute de delir. Aceasta nu o voi uita-o

niciodată. Tu oare îți vei aduce aminte? Se poate, căci ți-am umplut zilele cu amintiri ce nu se uită...”

„4 Iunie. — Nimic, în lumea aceasta, nu mă poate mulțumi, decât trei lucruri:

A fi cu o femeie ce iubesc și mă iubește.

A face versuri bune.

A dormi mult și bine.

Femeia nu mă iubește, versuri nu știu să fac, nu pot și nu am vreme să dorm”.

„7 August. — M'am culcat aseară la 12 ceasuri, m'am tăvălit în pat și n'am putut dormi. Este 1¹/₂, mă sculai, îmi făcui o țigaretă, și iată-mă întrebându-mă de ce nu dorm?

Câtă vreme ar trebui ca să descriu pricina:

Grant, căsătoria fericită, lipsa banilor, neștiința, patria, greutatea de a-ți face un nume fiind însurat... greutatea cum să așezi legi pentru țară, cum să dai educație Românilor, cum să trăiesc fără mamă, cum să fac să birui moartea... Și câte încă mai mici trecură prin mintea mea — ca să zic mai bine: prin inima mea — căci minte eu nu am! Ce să fac acum? Să dorm nu pot, să scriu nu pot, să beu ar fi mai bine!

O! teamă 'mi este de beție...”

Pentru psihologia lui Rosetti, citatele de mai sus ajung. Iubise pe una Fany, pe una Elena, care-i dăduse câteva clipe „de delir” și pe care n'o putea uita, iubise multe femei, le iubea pe toate, ar vrea „să se însoare cu toate”, dar totuși nu se poate hotărî a intra în căsnicie, fiindcă, la 30 de ani, nu știa încă destulă carte, nu-și câștiga încă pâinea zilnică și nu făcuse încă nimic pentru țara lui. Când se cobora în adâncul sufletului său, vedea el bine că singura femeie pe care ar putea și ar trebui s'o ia de soție, ar fi „Granta”, fiindcă era o fată deșteaptă, bună, iubitoare și îndrăgostită de el. Inșă... de! n'o iubea! Asta e limpede.

Iar ea? Ea îl iubea de ani de zile și suferea în tăcere. În lunile ce s'au scurs dela moartea Elenei Rosetti și până la plecarea fiului acesteia la Paris, adică din Decembrie 1844 la April 1845, Maria Grant și Costachi Rosetti s'au văzut deseori, în casa lui Odobescu, a lui Caracaș, a lui Effingham Grant. Iubirea Mariei creștea și interesul lui Costachi pentru ea la fel. Dar ce deosebire între „a admira și a stimă“ și „a iubi“. — Și într'o bună zi a plecat, lăsând-o să spera, că poate, mai târziu, o va lua de soție... când își va termina studiile și va câștiga bani și va fi un om folositor societății și țării. Rămasă singură la București, Maria de dorul lui, mergea la cimitir la Pasărea, culegea flori pe care i le trimitea, îi scria scrisori care nu ne-au rămas... până 'și dete seama într'o zi, că totul e zădarnic, că dragostea ei nu era răsplătită cum i s'ar cuveni. Atunci se înfășură în mândria ei de femeie, îi scrisese acele câteva rânduri reproduse mai sus, să le zicem „de ruptură“, rugă pe cei din jurul său să nu i se mai pronunțe numele în fața ei, și cu gândul și sufletul ațurit, nici de treabă nu-și mai putu vedea, „de îndatoririle ei“ de institutoare. Aceste toate fiirește până în ziua când primi dela Paris o scrisoare caldă și iubitoare, care o făcu să uite de hotărîrea ce luase și să se apuce iar a iubi nebunește și din tot sufletul, a nădăjdui. Până trebui să aple într'o zi că iubitul ei a hotărît să se întoarcă în țară pentru vacanța de vară. Ce furtună s'o fi deslănțuit atunci în sufletul ei, e ușor de bănuț. Iar ce-a ieșit și din această vacanță, să vedem.

Costachi Rosetti porni din Paris la 11/23 August 1846, într'o Duminică. Sosi la București într'o Sâmbătă, la 31 August. Trei săptămâni a ținut această călătorie, pe care o descrie foarte frumos¹⁸⁹). A făcut-o parte cu Ion Brătianu, parte singur cu trenul

dela Paris la Colonia, cu vaporul pe Rhin până la Mayența (Meinz), din nou cu trenul până la Frankfurt, cu trăsura prin Würtzburg și Ratisbona la Viena, și dela Linz cu vaporul pe Dunăre, prin Buda-Pesta și Orșova, până la Giurgiu, de unde veni cu „poșta“ la București. Iată cum se călătoria acum 100 de ani, pe vremea bunicilor. Părinții noștri făceau călătoria București—Paris în trei zile, cu trenul, în vagon de dormit — noi o facem (când nu e război, lucru rar în veacul al XX-lea) în zece ceasuri cu avionul. Subsemnatul scriitor al acestor rânduri și-a luat într'o dimineață cafeaua cu lapte într'o frumoasă cafenea din centrul Bucureștilor (era la 31 August 1936, nouăzeci de ani după călătoria lui A. C. Rosetti), iar masa de seară și-o lua într'un elegant restaurant parisian, Boulevard de l'Opéra! Peste 50 de ani vor merge poate copii sau nepoții noștri, cu Dumnezeu știu ce nouă invenție de vehicol la ceasul 10 dimineața la Paris pentru a încasa niște bani la o bancă și se vor întoarce apoi repede la București ca să fie la dejun acasă, să nu li se recească supa. Ei, dar ce are aface, parcă cu gândul n'ajungi unde vrei într'o singură clipă? Și intrucât oare sântem noi mai fericiți decât erau bunicii sau părinții?!

În notele de călătorie ale lui C. A. Rosetti din 1846 găsim numai două frântuni privitoare la ceia ce ne interesează pe noi aici:

„Iată, călătoresc cu o femeie de 7—8 zile. Ași putea spune că e frumoasă. Mi se pare că nici eu nu-i displac. În sfârșit, plăcerea de a vorbi cu o femeie nu este oare o plăcere mare? Dece dar ea nu mi-o dă? Pentrucă este română, *cucoană*. Tot ce are bun, l-a dobândit din salon, nimic din cele ce ating inima nu înțelege. — Bărbați ce simțiți, nu vă însurați cu o cucoană româncă!“

„Oh! Grant! ce nu iești acum aici?! Dar să nu-mi

fii soție, să nu-mi fii nici amantă. Să știu numai că mă poți iubi“.

Complicată psihologie mai era și acea a lui Costachi Rosetti! Iar în timpul acesta Maria Grant se usca de dorul lui și-l aștepta cu o nerăbdare de care el habar n'avea.

Dovada: trei săptămâni de zile nici n'o vede. Il aflăm la cimitir la Pasărea... umblând să-și vândă moșia... la o întâlnire de o jumătate de ceas cu Elena „frumoasă, cochetă și rece“... la Ghica, la Năsturel Herescu... și abia la 22 Septembrie:

„m'am dus cu Voinescu la Caracaș; acolo văzui pe D-na Odobescu și pe D-ra Grant. Fui rece cu Granta și cu respect de salon. Insfârșit nu mai putui ține mult și mersei cu ea la fereastră. M'a întrebat de ce o desprețuiesc. Nu, i-am zis, dar te acuz. Era o lună așa de frumoasă, pe sfârșitele, încât înțelegeam câtă fericire are omul pe pământ și cât de lesne o pierde. Cât ași fi dat să stau cu dânsa în acea noapte, și ea asemenea. Dar... lumea, les convenances, datoriile..!“

Pe urmă iar n'o mai vede aproape trei săptămâni. De altfel Maria plecase la Călăreți, moșia lui Odobescu. În timpul acesta cucoamele din București, cele pe care nu le putea suferi, îl poșteau de zor la prânz, la cină, la ceai... cu gândul de a-l însura:

„24 Sept. — Am mâncat la Elena Lahovari, seara la Filipescu“.

„25 Sept. — Astăzi trebuie să mă duc la Domnița Catinca, fiindcă cere negreșit să mă cunoască. Și Elisa Ghica cere să mă mănânc la dânsa. Ce agonie! Inșă de voi trăi, amar o să le plătiți!“

Oho! iată că-și scoate revoluționarul coarnele... cu doi ani înainte de pașopt!

„9 Octombrie — Am venit la Călăreți. Am văzut pe Granta. E ciudat că de câteori văd pe această

femeie, neîncetat doresc să mă însor cu dânsa. Dar dacă femeia aceea nu mă va iubi? Luni, poate că-i voi și propune“.

„14 Oct. — Am fost la Odobescu. Mă iubește mult acea femeie și în adevăr că pierd tot neluând-o de soție. Ah! căci patria și averea nu mă lasă a fi fericit!“

„20 Oct. — Iarăși ziua plecării! La pallat, când pleacă Prințul, nu este mai multă lume. Inșă la mine erau slugi care mă sărutau, toți mă sărutau, afară de ea. Cât am suferit astăzi. Am plecat insfârșit pe la 2... Nu am ocolit-o îndestul? Nu am fugit anul trecut? Dar tocmai fiindcă ai ocolit-o, mi se va zice, ai aprins mai mult amorul... Nu i-am spus eu Grantei că nu mă voi însura niciodată? Nu a văzut ea că în aparență nu o iubesc? Nu o spune singură? Ce-am folosit? S'a aprins amorul și mai rău. Sărmane femei! Sărmanul eu! Vai de noi!“

La 16 Noembrie Rosetti era din nou la Paris. La 7 Decembrie citim în notele sale:

„Voiesc să lucrez puțin latinește și nu pot. M'am sculat și am luat cele trei — nu știu ce nume să le dau — ce mi-a trimis Granta acum un an: două le-am pus aici în Jurnal, și una am pus-o drept semn în cartea de Istorie Universală ce citesc. Sufăr. O doresc pe dânsa mai mult decât totdeauna. Mi se pare că sunt ursit a o lua de soție. Ea, sau mă va ferici, sau mă va nenoroci, *point de juste milieu!*“

„16 Decembrie. — Am stins lampa la 11 și m'am chinuit în pat până la 1. Grant mă ocupă din ce în ce mai mult. Dece oare nu-mi răspunde? Poate că se silește să izbutească a veni ea aici. De va fi așa, va fi negreșit soția mea“.

„17 Decembrie. — Grant mă urmărește neînce-

tat în ceasurile destinate odihnei. Indată ce mă culc și îndată ce mă scol, ea este lângă mine. Ce va fi oare asta ?...“

Ei bine, ce să fie ? Inceputul dragostei, care în sfârșit s'a furișat și în sufletul tău, Rosetti !

Mult a mai ținut și îndoiala aceasta. Fii de acum fericită, Granto ! căci *el* te iubește și-i vei fi soție !

*

1847.

Studiile lui Rosetti erau pe sfârșite. Rupea acum destul de bine latinește, știa „gramatica“ (vorba prin care el înțelegea : din toate câte puțin), istorie, economie politică, drept, cam de tot ce are nevoie un om de stat. La „Societatea studenților români“, unde se făcea politică naționalistă și revoluționară, el era secretar, *) iar cu intelectualitatea naționalistă franceză întreținea cele mai strânse legături. Era în cercul tinerilor de la ziarul „Les Ecoles“, al cărui comitet era prezidat de Louis Blanc, ai celor de la ziarele „Réforme“ „Débats“ „National“, vedea pe Edgar Quinet, pe Jules Michelet, pe Odilon Barrot, **) pe polonul Mickiewicz, toți prietenii cauzei românești. Urma, cu Brătienii, Bălcescu și alții, ceasurile de istorie ale celor doi dinții. Când Edgar Quinet făgăduise tinerilor entușiști români că va vorbi în cursul său de istorie „despre națiunea moldo-valacă“, aceștia organizară o manifestație la el acasă, la care vorbi Dumitru Brătianu în numele „Românilor“ și răspunse Quinet

*) Președinte era Ion Ghica, cașier Scarlat Vârnav, membri : frații Dumitru și Ion Brătianu, Mihail Kogălniceanu, Nicolae Bălcescu, etc. etc.

**) Acelaș care a aderat la consultația juridică dată de jurisconsultii francezi Catincăi Radu în procesul Safta Kortari (vezi capitolul X).

în numele „Francezilor“. Memorabilele sale cuvinte răsună astăzi, după o sută de ani, încă proaspete și actuale în sufletele noastre : ¹⁰⁴⁾

„E ceva mai înalt, mai presus, mai de nedărâmat de cât toate puterile pământului : *sufletul*, care trăiește în cuvintele ce rostirăți, în lacrimile ce vă curg din ochi, în spiritul național și eroic pe care-l arătați. Dacă acest spirit se va lăși, nimic pe lume nu vă va putea nimici. Și fiindcă cuvintele ce rostim aici sunt serioase, trebuie să vă spun că având o patrie de apărat, veți fi datori a o face chiar cu prețul sângelui vostru“.

Cuvintele aceste au fost urmate de jurământul rostit de Vârnav :

„Jurăm de a muri pentru patrie“.

Odată acest jurământ făcut, nu mai avea ce căuta Rosetti la Paris. El veni la București să-l înfăptuiască.

În toamna trecută când fusese în țară, el cumpărase împreună cu prietenul său Winterhalder o tipografie *). Acum, tot cu acelaș, deschise o librărie, **) care se făcu repede loc de întâlnire a prietenilor.

*) Cu prețul de 17.381 lei. Era tipografia comandată de „Societatea pentru Literatura Română“ în Germania la Brockhans, prin intermediul lui Caliform pentru tipărirea ziarului „Prietenul Tinerimii“. Această hotărâre o luase Societatea din cauza prețului prea scump ce luau tipografiile pe acele vremuri pentru tipărituri. Așa de pildă Walbaum tipărea coala în 8 în 1500 exemplare cu 15. Rosetti, pe lângă că oferise un beneficiu asupra cumpărării, dar lăsa și cu 5 lei la coală mai ieftin. Ca tipograf și librar, el a fost ales prim staroste al negustorilor. La dânsul au tipărit : Cesar Boliac, Eufrosin Poteca, Voinescu II, Grigore Alexandrescu Dumitru Bolintineanu, Ion Ghica, Brezoianu, Aricescu etc. (A. Ștefănescu-Galați : C. A. Rosetti. O biografie critică, în Lin. C. A. Rosetti, la o sută de ani de la nașterea sa 1916, p. 3).

**) Pe Podul Mogoșoaii (Calea Victoriei) cam în dreptul Teatrului Național.

tenilor săi naționaliști, ce veneau acolo spre a afla vești din Europa și a-și împărtăși unii altora vederile lor asupra celor ce erau datori să facă.

Și întrucât nu mai avea acum nevoie de nici o pregătire alta, căci era gata la toate, chiar la moarte, după cum jurase, el se hotărî înșfârșit să se însoare.

Căsătoria lui C. A. Rosetti cu Maria Grant s'a făcut la 31 August 1847. Lumea bârfea, cucoanele mai ales, cele care aveau fete de măritat: „Auzi mă rog, un boier ca el să ia pe o englezoaică, pe o institutoare...“ Dar ele nu știau ce părere are viitorul revoluționar despre dânsule: „Bărbați ce simțiți, nu vă însurați cu o cucoană româncă“ și „...Domnița Catinca, Elisa Ghica cer să mănânc la dânsule. Ce agonie! Inșă de voi trăi, amar o să le plătiți!“

Doamna Obedeanu e cea care a făcut gestul elegant și inimos de a înfrunța critica „societății“ și de a o pune cu botul pe labe. Când au venit tinerii căsătoriți să-i facă „vizita lor de nuntă“ — ea în rochie de mătăasă cu malacof, pălărie cu criduri și șal de dantelă, el în frac, mănuși și cravată albă — salonul doamnei Obedeanu era plin de lume, toată societatea elegantă a Bucureștilor. Gazda s'a sculat de pe canapea, le-a ieșit întru întâmpinare și a așezat pe doamna Rosetti la locul de cinste, de-a dreapta ei!¹⁰⁰).

De atunci ea fu primită de protipendadă ca pe una de-a lor. Dar Rosetti rămase totuși cam deochiat față de această „elită“, care-l bănuia de a fi revoluționar și care nu putea înțelege cum de-un boier a putut să se facă librar, să aibă „o prăvălie“, în care înșăși mătușa lui, Doamna Cornescu*), nu putea intra decât după ce leșina de câteva ori acasă.

*) Boleroaică foarte mare, căci Cornești erau Grecieni.

fiindcă vizitiul ei o întreba întotdeauna ironic: Unde mergem, cuconiță? — iar nobila doamnă era nevoită să-i răspundă: În vizită la Conu Costachi... la prăvălie!¹⁰⁰).

Inceputul căsniciej Mariei a fost fericit, dar nu atât cât ar fi vrut ea și cât se străduia să și-l facă. Bărbatul ei era prea obișnuit cu burlăcia și i-a trebuit ei multă răbdare, multă blândeță, multă pricepere pentru a izbuti a-și întemeia un cămin așa cum îl visa și cum a și fost mai târziu.

Locuiau pe strada Izvor, într'o casă destul de spațioasă și foarte primitoare. Intrunirile naționaliștilor se făceau de obicei la ei, mai primiau și vizite și le întorceau. Dar bucuroși nu erau decât când se făcea seara, încuiau ușa și rămâneau singuri. Atunci începea *viața lor*. Din Notele lui Rosetti mai putem spicui următoarele cu privire la traiul lor de atunci:

„Am venit pe la 10½ acasă și la 12 m'am pus în pat, fără să fi făcut altceva decât să fumez și să îngrijesc de soția mea, care e suferindă“.

Maria rămăsese însărcinată din prima lună a căsătoriei.

„Astăseară am petrecut foarte mulțumit, lucrând cu dansa și lângă dansa“.

„Mă duc să mă culc căci mi-e somn, sufăr, dar când intru în pat uit totul și sunt fericit“.

„12 Ianuarie 1848 — Am fost la 11 la societatea filo-dramatică, am venit la prăvălie la 2, am prânzit la Iacovencu, unde am rămas până la 11½ și am jucat whist... Ea era supărată că jucam, și apoi voia să vie devreme acasă și eu nu puteam. Avea dreptate, dar eu am simțit lanțurile căsătoriei... Și acum că a venit acasă, șede pe jeț și să vaită de boală în loc de a se culca“.

„Am fost la Corneasca să prânzesc. M'a invitat

cu soția mea. I-a dat un dîneu în formă (14 Ianuarie)“.

„19 Ianuarie. — ...Pe când citeam, a mișcat pentru întâia oară pruncul meu în pantecele mamei sale“.

„6 Februarie. — Am fost silit să mă duc să mă-nânc la d-l Colquhoun (consulul englez din București), am vorbit două ceasuri cu el despre starea țării mele și am ajuns acasă la orele 12, înotând în noroaiele străzilor Capitalei. A treia oară când am prânzit *) fără dânsa, de două ori pentru societate și odată pentru Colquhoun“.

„8 Februarie. — Astăzi soția mea a fost sublimă, era ca femeia lui Michelet, căci mă îndemna, mă silea să scriu, și voia să'mi ajute și ea“.

„13 Februarie. — Sunt fericit că am de soție pe astă femeie! Din zi în zi o iubesc mai mult...“

„2 Martie. — Am fost inundat și silit să fug de acasă **). Am suferit mult de această inundație din pricina lumii și a nebuniilor mele. Și nenorocita mea soție a suferit foarte, căci și ea are din nebuniile mele“.

„În sfârșit ieri am reintrat în casă și intrarea mea a fost inaugurată prin știrea că Franța este republică! Te-am salutat din suflet nație sublimă! Oh! facă Cerul să'ți aduci aminte și de nenorocita mea nație!“

„5 Martie. — ...Cu soția mea o duc bine, dar o cert în fiecare zi. Astfel mergând, curând o să pierd și inima ei, sau poate voi izbuti a o face femeia cea mai nenorocită din lume și este lesne să aduci acolo pe o femeie simțitoare ca dânsa“.

*) Intorsătură franceză a frazei: „la seconde fois que je dîne...“

***) Pe strada Izvor erau dese inundații de ale Dâmboviței.

„8 Martie. — Am șezut o jumătate de oră mîngîind pe soția mea și apoi am citit pe Rousseau“.

„16 April. — Ce-am folosit că m'am însurat, îmi ziceam mai alaltăeri. Soția mea este tot ce pot găsi mai perfect, dar eu sufăr ca mai înainte. Patria e în stare rea, învățatură tot nu am destulă“.

„17 April. — Oh! ce greu a făcut viața societatea, dacă pe un om ce are o soție ca a mea, îl face să se călască că are o soție“.

„6 Iunie. — Duminică. La 6 ore după amiază a născut soția mea o fată și a fost botezată de protopopul Ion, singurul din preoții revoluționari, și de amicul meu Winterhalder. Am numit-o: *Libertate-Sofia*“.

*

Aceste câteva rânduri din urmă ale lui Rosetti — jurnalul său se oprește aici și nu reîncepe decât peste un an — au nevoie de o scurtă talmăcire. Nașterea Libertății-Sofiei, *Fata Revoluției*, e legată de însăși nașterea României.

Curentul revoluționar început de Tudor Vladimirescu — adevăratul Făuritor al României, deoarece *ideia și mișcarea* lui e cea care a învins — fusese înăbușit de dușmanii Neamului, ca să-l învie din nou prietenei Săi. Tendințele reformatoare în ambele principate, întâmpinau o dârză rezistență din partea „Puterii Protectoare“ (Rusia), care înțelegea că înfăptuirea dorințelor naționale: Unirea Principatelor, Constituția și Dinastia străină, nu putea duce decât la Independența României și deci la ieșirea ei din sfera influenței sale. Această rezistență a Rusiei îndârjise pe patrioții români, a căror luptă se îndreptă tot mai mult împotriva protectoratului

rusesc — devenit mai urgisit decât chiar suzeranitatea turcească — cât și împotriva Regulamentului Organic, în puterea căruia Rusia împiedeca dezvoltarea constituțională a Principatelor.

Revoluția izbucni în Moldova la 27 Martie 1848, dar fu ușor înăbușită de Mihai Vodă Sturdza.

În Muntenia ea mai întârziă, dar și proporțiile ei fură altele. De la întoarcerea lui Rosetti din Paris, dar mai ales de la înapoierea fraților Brătianu, mișcarea luase o întorsătură foarte serioasă. Se constituise un comitet, din care făceau parte frații Brătianu, frații Golescu, frații Bălcescu, C. A. Rosetti, Cesar Boliac și Ion Ghica. — Se adunau bani ce se depuneau la Rosetti, care fu numit cassier. Se procurau chiar arme în taină, printr'un procedeu ingenios și hazliu: Rosetti depunea banii la neguțitorii cei inițiați, și când voia să cumpere o armă sau două, scria negustorului: „Dați aducătorului un ghiudem și doi cârnați“.

Comitetul încercă să atragă pe Gheorghe Vodă Bibescu de partea sa. La refuzul acestuia de a contribui la regenerarea Patriei, el hotărî alcătuirea unei „proclamație către poporul român“ (redactată de Nicolae Golescu și Eliade Rădulescu cu unele modificări aduse de Comitet) și izbucnirea revoluției, care trebuia să înceapă concomitent la București, în Prahova, în Vâlcea și la Islaz. Ziua hotărîtă era: Miercuri 19 Iunie.

În fierberea acestor întâmplări pregătitoare de revoluție, Rosetti nu avea liniștea sufletească trebuitoare la astfel de fapte, fiindcă nevastă-sa urma să nască de la o zi la alta, de la o clipă la alta.

„La 6 Iunie 1848“ scrie Michelet într'una din frumoasele sale cărți¹⁹⁷) „Doamna Rosetti se afla în durerile facerii. Bărbatul ei, la picioarele patului, aștepta îngrijorat și nerăbdător: se uita mereu la

ceas. Femeia sa știa pentru ce. Rosetti trebuia să însoțească pe doi prieteni, care plecau să ridice țara. Patria îl chema, țipetele femeiei sale îl țineau pe loc. Nu mai puțin îngrijorată de întârziere, ea voia din toate puterile ca el să fie liber, și fu. La orele 6 copilul era născut. — „Mulțumesc lui Dumnezeu. Sărută-l și pleacă“ aceste-i fură cele d'întâi cuvinte, și zâmbi fericită, măcar că întâia sărutare ce primi de la el ca mamă, fu un sărut de adio“.

De aici înainte Maria Rosetti devine o eroină, una din marele figuri ale Istoriei Naționale. I-am urmărit până acum simțimintele văzute prin sîta sufletului bărbatului ei. Mai târziu o vom lăsa-o chiar pe ea să vorbească de dânsa. Deocamdată însă vom da mereu cuvântul lui Michelet sau vom urmări povestirea lui, fiindcă nimeni n'a vorbit de întâmplările aceste mai frumos decât el.

„Ținută la pat în aceste clipe de turburare, neștându-i nimic în putință, ea suferea și tăcea. Nu putea nici măcar cu gândul să-și urmeze bărbatul. Și apoi nu era singură. Camera îi era deschisă, vizitele curgeau, prietene compătimitoare veneau, plecau, priveau, observau. Odația aceea, casa aceea era, o știau cu toții, adevăratul focar al mișcării: era Franța lui Februarie la Bucureștii din Iunie“.

„Tirania își avea privirea ținută asupra Mariei Rosetti, o spioană în camera sa, care n'o părăsea. Nu era o mișcare, nu era un suspin, care să nu fie notat: o femeie se strecura îndată și se ducea să spuie la Palat tot ceiace văzuse sau bănuise“.

„La 10 Iunie fusese o căldură arzătoare. În timpul nopții lăuza auzi din pat niște sgomote, niște strigăte neînțelese, fluierături, descărcări de pușcă în depărtare, fără ca să-și dea seamă dacă era vijelie, sau cumva revoluție. Deodată ferestrele se deschid cu mare sgomot, geamurile se sparg, perde-

lele sboară. Muma înspăimântată își strânge copilul la sân... România se naște în mijlocul vijeliilor !"

„Intr'o dimineață, o prietenă bine informată, intră în odaie zicând : Costachi ar fi trebuit să se ascundă. — Scurtă vreme după aceea se auzi un sgomot de pintoni, de arme. Un om intră galben la față: Rosetti e arestat ! La această veste Maria nu arată nici o emoțiune, nici o teamă; ea își încrucișă mânele sub plapomă, ca pentru o rugăciune“.

„Astfel se stăpâni ea până plecarea musafirii. Seara veniră doi servitori, bătrâni oameni de-ai casei, un albanez și o doică. Cu ochii plânși, ei se uită la portretul mamei lui Rosetti : — Ce bine a făcut Dumnezeu, zise unul din ei, de a luat-o la Dânsul pe buna noastră stăpână înainte de a fi văzut, săraca, aceste grozăvii ! Atunci abia Maria nu se mai putu stăpâni. Șiroaiele de lacrimi începură a-i curge pe obraji“.

În timpul acesta, în oraș și în țară se întâmplaseră mari evenimente. Proclamația revoluționară fusese citită la Islaz la 9 Iunie, trei zile după nașterea Libertății-Înțelepciunii. Vestile sosite de acolo prea târziu, făcură ca revoluția să nu poată izbucni în capitală la ziua hotărâtă. Dar guvernul și Vodă luând cunoștință de cele întâmplate în Oltenia și știind că Rosetti și Brătianu erau capii mișcării, trimiseră să-i aresteze. Cel d'întâi fu prins la el acasă, după cum am văzut mai sus. Brătianu scăpase, răzându-și barba și musteața și punându-și ochelari albaștri.

A doua zi însă, la 11 Iunie, revoluția izbucnește din nou cu o violență neașteptată. Sub amenințările revoluționarilor intrați în palat, Bibescu Vodă primește Constituția cerută de popor la Islaz. Dar Brătianu îi cere și schimbarea ministerului, care să fie format din oamenii reformei. Domnitorul primește

— primește, de nevoie, orice. Când i se propune însă pentru Prefectura Poliției pe Rosetti, Bibescu întrebă mirat :

— „Care Rosetti ?“

— „Cel din pușcărie“ răspunse Brătianu.

Astfel fu format guvernul revoluționar cu Nicolae și Ștefan Golescu, Eliade-Rădulescu, N. Bălcescu, colonelul Odobescu, G. Magheru și C. A. Rosetti.

Însă Bibescu abdică și părăsește țara. Se institue un guvern Provizoriu sub președinția Mitropolitului Neofit, în care C. A. Rosetti și Ioan Brătianu sunt numiți secretari. Constituția e proclamată, Regulamentul Organic ars pe rug în fața Mitropoliei — Revoluția a triumfat ! Așa credeau ei.

Dar n'a fost așa, căci mai erau puterile protectoare și suzerane, Rusia și Turcia, care mai aveau cuvântul lor de spus.

Sultanul era mulțumit de întorsătura lucrurilor la noi, fiindcă izbânda revoluției însemna sfârșitul protectoratului rusesc. Dar Țarul îl sili să trimită o armată spre a potoli pe naționaliști și Padișahul se execută, căci altfel ar fi însemnat război cu Rusia, la care el nu era pregătit. Sub Omer Pașa intrară deci armatele turcești în București, unde se produse cunoscuta ciocnire sângeroasă de la Dealul Spirii între oștirea lui Omer și Corpul de pompieri români al căpitanului Zăgănescu (13 Septembrie). Aceasta provocă și intervenția armată a Rusiei. Cele două oștiri aliate înăbușiră revoluția. Constantin Cantacuzino fu numit caimacam, în locul fugarului Domn Bibescu, iar capii revoluției fură surghiuniți. Lista lor era lungă și soarta lor nesigură. Fură exilați : Eliade-Rădulescu, Christian Tell, frații Golescu, frații Brătianu, C. A. Rosetti, Cesar Boliac, Nicolae Bălcescu, Dumitru Bolintineanu, Grădișteanu,

Voinescu, etc. etc., cu totul vre-o 80, plus 15 întemnițați.

După cum se vede, numele celor surghiuniți erau dintre cele mai ilustre : politicieni, istorici, ziaristi, poeți... Istoria României Naționaliste !

Aceste trei cuvinte din urmă nu sunt aruncate la întâmplare. Vă rog, Români, să mă credeți că orice popor din lume a avut și are două Istorii : cea a vânduților profitorii și cea a incoruptibililor naționalisti... de când e lumea ! Înălțarea și căderea Imperiilor, soarta lor, a fost în funcție (și va mai fi), de lupta ce s'a dat și de izbânda sau înfrângerea ce-a urmat între conducătorii de categoria întâi și conducătorii dintr'a doua categorie... Egoismul în luptă cu Altruismul deschid sufletelor porțile iadului sau ale paradisului și popoarelor porțile gloriei sau ale nemerniciei.

Părăsind pământul țării, Bălcescu, Golescu și Rosetti deteră Românilor următoarele sfaturi :

„Credință, inimă și răbdare, iată tot ce vă cerem în numele Libertății și al României. — Stați liniștiți, căci tiranii vă întind curse. Suferiți durerile, suferiți să vă împungă coastele, să vă adape cu fiere. Va trece și paharul acesta și izbânda a voastră va fi ! Iar noi nu vom lepăda din mână toiagul pelerinului, până nu-și vor da toți Românii sărutarea Invierii“¹⁹⁸).

Dar unde mergeau pelerinii? Inspre ce limanuri și noi dureri și jertfe îi împingea soarta?

Nici ei nu știau. La Giurgiu fură imbarcați într'o ghimie, cu destinație necunoscută. De fapt erau prizonieri, nu exilați. Aceasta o vedeau ei bine. Se vcrbea de cele Șapte Turnuri din Constantinopol sau de vreo fortăreață la Belgrad sau în Austria.

Ii vom urmări îndată în vestita lor călătorie pe

Dunăre. Să vedem întâi ce făcuse Maria Rosetti în timpul revoluției și în cele trei luni de izbândă a ei, căci de la nașterea fetei sale am părăsit-o cu totul, tocmai pe ea, eroina acestor pagini și marea revoluționară ce a înțeles și ea a fi.

La 12 Iulie, când erau bărbatul și prietenii săi la palat, amenințând pe Bibescu, ea își alăpta liniștit copilul acasă. Prin geamurile deschise auzi deodată un sgomot înăbușit, venit de departe, care tot creștea și creștea, până se făcu o larmă asurzitoare care o umplu de neliniște. Trimise să i se aducă o birjă*), luă copilul în brațe, și se aruncă în volbura mulțimei. La palat însă nu era chip de pătruns de multă lume ce era. Se opri în stradă, pe Podul Mogoșoatei, în picioare în trăsură. Ion Brătianu ținea tocmai poporului o cuvântare de pe balconul Curții Domnești. Când o văzu pe nevasta prietenului său, se opri o clipă din vorbire și-i făcu un semn cu mâna. Atât fu de ajuns pentru ca nevasta lui Costachi Rosetti să fie aclamată, înconjurată, aproape strivită.

— „Un foarfece“ strigă ea.

Se găsi un om acolo care să i-l dea. I-l smulse din mână și începu să-și taie eșarfa tricoloră ce purta la piept în bucățele pe care le arunca mulțimei cum se aruncă eroilor flori.

În picioare într'o trăsură, o femeie cu un copil în brațe — copilul Libertate — împărțind poporului bucăți multicolore din simbolul Patriei !

Maria Rosetti! Marie, Marie!!

*) C. A. Rosetti n'a vrut niciodată să-și aibă trăsura lui, ca orice boier de pe vremuri. În iarna 1848 își cumpăraseră „un cupeu cu doi cai“ pe care, cuprins de rușinea „greșelii ce făcuse“ îi vânduse în April. „Știu că lumea o să bârfească“ zicea el „dar ce-mi pasă. Cel ce face o greșală nu trebuie să se sfiască a o drege !“

13 Septembrie. Câmpia Libertății *) gema de lume. Aproape toată capitala era acolo, cu satele dinprejur, peste o sută de mii de oameni. Printre ei, Maria Rosetti împărțind pâine populației!

Deodată se simte o neliniște în mulțime, o frământare, se aude o larmă și un strigăt: Trădare!

Escadroanele Turcești intraseră în oraș.

Maria se urcă în trăsură și vrea să alege să-și înștiințeze bărbatul. Un Turc o împiedecă, oprindu-i caii. Ea își arată copilul și trece. Acasă, își lasă fata în grija slugilor și pornește iar în oraș să-și caute bărbatul. Întâlnește un prieten care-i spune: „Unde te duci? În dealul Spirei Turcii au învins pe pompieri, 150 de oameni care un ceas întreg au ținut piept furtunilor otomane. La ora aceasta bărbatul d-tale trebuie să și fie arestat. Întoarce-te acasă“.

Două zile de nedumerire. A trei zi consulul englez o asigură că prizonierii vor fi eliberați. A patra zi află că vor fi porniți spre granița ungurească, cu pașapoarte și sub escortă. A cincea zi i se spune că au fost duși la Giurgiu... destinație necunoscută, poate Constantinopol. Maria își vinde în grabă, unor prietene, tot ce are mai de preț, își ia copila în brațe, încuie casa și pleacă... pleacă în aceeași seară, doar cu hainele de pe ea, o mantie pentru mica Liby' și cei câțiva galbeni scoși din vânzarea celor scule.

Și începe o epopeie, cum aproape nu a mai fost niciodată și nicăieri.

Singură în puterea nopții, într-o căruță țărănească, mergea prin ploaia ce curgea șiroaie, o femeie strângându-și copilul în brațe. Cataractele cerului se rupseseră, câmpiile erau inundate, Dunărea tur-

*) Grădina Filaret, azi Parcul Carol I.

bată își rostogolea apele în puhoai. Frigul, oboseala și spaima secaseră laptele mamei și copilul plângea. La un popas, într'un bordei, Maria se usca și se încălzea la foc, iar mica Liby' plângea mereu. O țarancă își scoase sânul din cămașă și-l dete pruncului să sugă... Pe urmă, în goama cailor, porni trăsura mai departe. Ploaia încetează. Se crapă de zi. Se văd înșfârșit, în zare departe, sclipind apele Dunării. La Giurgiu o ghimie era ancorată în mijloc de râu. Pe țarm, un om, un Turc, trăgea din ciubuc.

— „Ce-i acolo în ghimie?“ îl întrebă Maria.

— „Prizonieri români“.

— „Lasă-mă să-i văd“.

Maria nu știa turcește. Toate conversațiile ei cu Turcii — atunci, mai târziu — se făceau prin semne.

Identitate și pașaport: copilul!

O barcă cu 6 văslași ieși ca prin minune de după niște stuf. Infricoșată și neîncrezătoare, Maria își strânse fetița la piept, își făcu cruce și se urcă în luntre. Dar Turcii se arătară miloși, respectuoși, binevoitori — o duseră drept la ghimie și o uncară pe punte.

Cu strigăte de bucurie proscrisii îi ieșiră înainte *). Ea dădu copilul în brațele tatălui său, apoi se apucă să vorbească cu fiecare din ei: vești de la ai lor, știri politice, cuvinte de mângâiere...

Începură și ei a povesti: cum i-au ridicat pe fiecare, cum i-au ținut 4 zile în București la închisoare, cum i-au adus la Giurgiu aproape goi și degerați, cum i-au băgat în ghimia aceia, culcați pe *ghiulele*, hrăniți cu ceapă și pesmeți de mare.

*) Erau în acea ghimie: frații Golescu, Ion Brătianu, C. A. Rosetti, Bolintineanu, Boliac, Bălcescu, Voinescu, Aristia, Grădișteanu, Ionescu, Ipătescu, Snagoveanu și Zane.

„Dar ce are a face“ zise unul din ei „la bucurie ca și la năcaz, Românul își cântă doina lui :

„Cât mi-e iarna cea de mare,
„Ce-o să facem, vai de noi,
„Fără codru, fără soare,
„Făr' de bani, făr' de ciocoi“.

Iar Voinescu de colo începe să declame bucata lui favorită, proza lui Lamennais :

„...Căci te-am iubit, o ! țara mea — căci am vrut să te văd fericită și mare — de aceia zac acum aici în temniță întunecoasă. Mi-au pus tiranții trupul în fiare... dar sufletul meu își râde de ei — căci el — e liber !“¹⁰⁰)

Doamna Rosetti își luă rămas bun de la ei *). Ea aflase că vor fi duși la Orșova unde vor fi puși în libertate.

— „Mă duc acolo să vă aștept“ le zise ea.

Și plecă iar, cu copilul în brațe, dealungul Dunării, până în capătul țării. Ajunsă la Orșova, aș-

*) I. Voinescu are o descriere a „Călătoriei pe Dunăre în ghimie“ (publicată în ziarul „Românul“ Nr. 330-334 din 186.) în care vorbește și el de d-ra Rosetti în termenii următori : „...Ea ne spuse că a aflat sigur că vom fi trimiși la Semlin. Noutățile ce aduse din București erau că avangarda trupelor rusești a sosit la Colentina, că biciul dorobanților (jandarmii de acum 100 de ani) și gârbaciul lui Căpitan Costantin (polițaiul de atunci) începură iar a intra în funcțiune, că țărani, înainte de a se întoarce în satele lor, au trimis o delegațiune la consuli englez și francez ca să ceară punerea noastră în libertate. — Nu voi încerca a descrie mângâierea ce aduse în sufletele noastre vizita acestei femei. În ea fiecare din noi vedeam câte o mamă, o soră, o soție. După cele mai fierbinte îmbrățișări frățești ce primi de la toți, ea plecă încărcată de bune cuvântările noastre. Ochii noștri urmăreau luntrea ce o depărta de noi, mâinele noastre fluturau batiste în semn de adio...“

teptarea îi fu lungă și sfâșietoare, căci de unde ghimia ar fi trebuit să facă 36 de ceasuri pentru a ajunge acolo, ea a făcut trei săptămâni. Abia la 24 Septembrie porni ea de la Giurgiu, oprindu-se apoi două săptămâni la Vidin. Motivul era : nehotărîrea Porții Ottomane, care ar fi vrut să schimbe soarta prizonierilor și să-i elibereze, dar aștepta ordine de la Petersburg, așteptă să vadă ce va hotărî clemența Rusiei !

În timpul acesta, Maria Rosetti se topea la Orșova de grijă și nerăbdare. Cu ochii ațintiți pe luciul apei, îi treceau prin minte fel de fel de gânduri, își făcea mii de planuri. Nemaiputând răbda, într-o zi închiria o barcă și o luă pe Dunăre în jos. Se întâlni cu un vapor, al cărui căpitan îi spuse că văzuse ghimia la Vidin și că prin urmare ea va fi negreșit a doua zi la Porțile de Fier. Își făcu deci calea întoarsă, înspre Orșova. Își cumpără o haină țărănească — cămașă, fustă și cojoc — căci se lăsase frigul lui Octombrie, și apoi și umbrelul în portul acesta era mai slobod, mai nestingherit. Și copila tot în brațe firește, adevăratul ei pașaport, pe care cum îl vedeau Români sau Turci, o lăsau să treacă.

La Tet-Islam, pe malul din potrivă, era o mică fortăreață turcească. Țăranca Maria cu pruncul la sân zări deodată o ghimie, cum se apropie, cum se oprește, cum se coboară din ea niște oameni, pe care soldați turci îi mâna în fort ca pe niște vite la abator.

Fără a pierde timpul, ea trecu Dunărea în barcă. Prin vorbe și semne, cercetează, întreabă, se roagă și capătă învoirea de a vedea prizonierii. Repede, se urcă sus în fortăreață. Din piepturile celor care la vederea ei se credeau acum liberi, izbucnește un „Trăiască Republica Română“... vorbe duse de vânt.

pe valurile bătrânei Dunăre, care multe știe dar nimic nu spune, până se înecară în apele mării, spre fericirea acestei țări de altfel!

Liby trecuse din brațe în brațe, de la Maria la Costachi, de la Rosetti la Brătianu, dela Brătianu la Voinescu... până ajunse în brațele paznicilor turci, care o legănară și o săltară pe genunchii lor și-i căutară lapte în sat, mângâind și hrănind „Libertatea României”!

Prieteni cum erau acum cu toții, unul din paznicii aceia se plecă deodată la urechea Mariei, șoptindu-i: „Bosnia”!

Atunci abia înțeleseseră ei că îndelungata nehotărîre a Porții luase sfârșit, că ea trebuia acu să asculte de porunca Rusiei și se închidă pe prizonieri într'un fort din Bosnia, până târziu, până le vor putezi poate ciolanele acolo.

Nu mai era timp de pierdut. Trebuia alcătuit un plan de evadare. Se înțeleseseră deci că a doua zi, când vor trece prin fața Orșovei (pe atunci austriacă), în momentul când ghimia se va apropia de țărâm, ei să sară jos la pământ, chemând ajutorul populației de acolo.

Maria Rosetti plecă deci pentru a pregăti fuga. Ea află însă la Orșova că încercarea nu va izbuti, fiindcă guvernatorul austriac era devotat Rușilor. Departele de a le înlesni fuga, li va pune piedici și-i va întemnița.

Cum însă să le dea de veste? ca să nu se apuce a se băga singuri în gura leului? Cu o admirabilă prezență de spirit, când îi văzu pe puntea ghimiei gata să sară, Maria Rosetti își ridică copila (libertatea) în sus întinzând-o tatălui ei și strigându-i:

— „N'o luați până nu vă voi da-o eu!”

Ei înțeleseseră și rămaseseră pe punte.

Doamna Rosetti avu de data aceasta norocul de

a căpăta învoirea ca prizonierii români să călătorească remorcați de un vapor austriac, iar ea, într'o căruță țărănească, mengea pe uscat, de-al lungul apei.

„Adesea se dădea jos” ne asigură Michelet „și umbla pe malul Dunărei, ținând pe Liby în brațe, făcând semne și aruncând flori prizonierilor. De vorbit cu ea însă nu putea din pricina carantinei. Ei vedeau pe scumpa lor liberatoare, umblând vioaie și grațioasă în costumul ei de tânără româncă, frumoasă, arsă de soare, fără altă podoabă decât strălucirea ochilor ei scânteitori de spirit și de bunătate. Li se părea un înger căzut din cer, și erau gata să i se închine...”

„La un popas, cum se apropiase ghimia de mal de-ai fi putut-o atinge, ea își întinse copila bărbatului ei. Un ofițer austriac ce era de gardă pe punte, o opri.

— „Cum domnule” zise ea „gândiți-vă că copilul acesta vrea să-și sărute părintele...”

— „Doamnă” răspunse acela întorcând capul „cel puțin faceți astfel ca să nu vă văd!”

„Cu chipul acesta câștigă inima tuturor; regulamentele i se supuneau. A doua zi, la amiază, căpăta învoirea de a și prânzi împreună”... nu pe puntea ghimiei, ci într'un sat pe malul Dunării.

Pe când stăteau cu toții împreună la masă, deodată veni un Turc, trimis de guvernatorul cetății din Ada-Kalè, *) să le spuie că are ordin să-i întoarcă din nou în fortăreață. Prizonierii declarară că nu se vor întoarce. Maria asmuți satul. Incepură să se adune țărani din toate părțile — erau numai Români — înconjurând pe Maria Rosetti și pe prietenii ei, nelăsând pe Turci să se apropie de dânșii. O-

*) Prizonierii stătuseră și acolo închiși două zile.

fițerul, numărându-și soldații, văzut că nu-i de început o luptă cu un sat întreg și plecă să aducă noi ordine.

Atât le trebuia și lor. Fără a mai pierde vreme, cu haina pe umăr, începură a alerga, pe jos, prin țară, după libertate... și Maria Rosetti în căruță după ei, oprindu-se din când în când pentru a le da pâine, fructe, vin și coniac.

Seara erau la Ifenița. Inchiriară niște trăsuri și goniră mai departe, prin Banat, prin Croația, prin Agram la Viena!

Trăiască libertatea!

La sfârșitul lui Noembrie erau la Paris!

*

Dar, ceiace nimeni din ei n'ar fi crezut vreodată, e ca exilul acesta să fie 9 ani de zile.

Revoluționarii din 48 erau acum împrăștiți pretutindeni: în Franța, în Turcia, în Anglia, în Austria, în Italia, unde a și murit Nicolae Bălcescu, ofticos din cauza răcelei căpătate în vestita ghimie de care mai sus am vorbit.

Maria și Costachi Rosetti rămăseseră în Franța. Petrecură mai mult la Paris, rue de l'Ouest 12 și mai târziu 92, dar îi aflăm și în Bretania și în Turana, la țară lângă Clisson, la Douet lângă Nantes, în Anglia la Plimouth, odată chiar la Guernesey, insula patria a „Grantei”. Părinții Mariei veneau și ei la Paris sau la Douet, cu o soră mai mică de-a ei. — Duceau un trai casnic și liniștit, cu cei trei copii ce mai avură în timpul acesta, — dar firește că firea lui Rosetti nu-i îngăduia să se bucure de o desăvârșită pace sufletească. Mai întâi, el se apucă iar de studii, citea, urma cursuri la Sorbona — apoi: politica, legătura cu revoluționarii români (comitetul

central se afla la Londra), cu cei francezi, cu *Michelei*, cu *Quinet*, apariția la Paris a ziarului „*România Viitoare*” (1850), scrisori către Domnul Munteniei *Barbu Știrbei*, „*Apeluri*” către *Eliade și Tell* (se născuse, cum nici nu se putea altfel, fiindcă „*Naționaliștii*” sunt oameni și ei, disidențe între domnii revoluționari), către *Oamenii cei liberi*, către *Toate partidele etc.*, etc.

Activitatea aceasta, relativ steampă, îl făcuse pe conu Costachi „cam nervos”. Iși iubea acum soția, o stima și o admira... dar o ciocănea la cap toată ziua, o făcea să plângă, și apoi se căia.

„Soția mea are toate darurile, este sublimă. După mine unul, singurul defect ce are, este că nu poate citi destul și, deși vioaie și activă, nu are experiență casnică.” (din jurnalul său, 29 Decembrie 1848).

Așa dar „singurul defect” ce avea, erau două! Nu toată lumea însă era de părerea bărbatului ei. D-na Sabina Cantacuzino²⁰⁰), fata lui I. C. Brătianu, știa de la maica ei următoarele: „Farmecul conversației Mariei Rosetti i-a făcut un cerc de prieteni distinși în București și în Paris... Scotea frumosul din orice lucru întreprindea și-l împrăstia împrejurul ei; cu puține obiecte rânduia o cameră de-ți era mai mare dragul; croia o rochie cântând și când credeai că a prăpădit stofa, ieșea ceva atât de grațios de te minunai. Ca gospodină organiza o masă atât de delicioasă, încât intimitii o rugau să-i invite la dejunul rămășițelor...” D-na Cantacuzino adaogă: „Această femeie superioară a avut o înrăurire hotărâtoare asupra vieții mamei mele (Pia I. C. Brătianu). Prin cultura ei, prin virtuțile ei, prin nețăr-murita-i iubire pentru bărbatul ei, ea a fost o pildă prețioasă tinerilor femei din acea vreme.”

Totuși C. A. Rosetti, după nici doi ani și jumătate de căsnicie, era sătul de ea. Lui îi trebuia *libertate*,

în viața privată, ca și în cea publică. La începutul lui Ianuar 1849 o trimise cu fetița la părinții ei la Guernessey, cu gândul de a scăpa de ea, sau poate numai de-a răsufla. Dar femeia care plecase de-acasă noaptea pe furtună, cu copilul în brațe, pentru a-și găsi bărbatul înlănțuit de dușmani și a-l scăpa din ghiarele lor, femeia care urmărise pe malul Dunării convoiul prizonierilor de la Giurgiu la Orșova, ajutând la *evadarea* lor, femeia căroră Brătianu, Bălcescu, Boliac și atâtea alții își datorau libertatea, nu înțelegea acum ca bărbatul ei să și-o reia încăodată fără știrea și voia ei. Plecă la mama acasă, în insulița aceea din Canalul Mânecei, cu gândul hotărât să se întoarcă la Paris, silindu-și bărbatul nu s'o tot admira și s'o găsească „sublimă”, ci s'o și iubească în așa fel încât să nu mai poată trăi fără ea.

De la Guernessey deci, la 17 Ianuarie 1849, îi scria următoarea lungă scrisoare: *)

„Il y a plusieurs jours que je n'ai parlé avec toi, mon bien aimé petit Rose, mais c'est que le maudit mal de tête m'a tenue dans un état approchant de la folie. J'ai pensé au dernier jour que j'en ai souffert à Paris, comme tu courus chez l'apothicaire, et comme ta main, plus que le remède acheté, guérit le mal. J'ai fait chercher l'eau de Raspail, mais il n'y en avait pas — envoie moi la recette — Puis, ajouté à ce mal, j'en ai un nouveau, une mauvaise dent, et j'ai peur de livrer ma bouche à un campagnard, dis-moi si je dois le faire. Eh bien, je n'ai donc rien fait depuis Samedi (5 jours) que gémir haut et penser bas à toi. Aujourd'hui pour la première fois, ayant un peu mieux dormi, j'ai résolu de bien passer ma journée; je savais que je ne pouvais pas lire sérieu-

*) Păstrăm ortografia Mariei Rosetti.

sement en bas**), donc je suis restée au lit, j'ai donné la petite à maman et pendant deux ou trois heures qu'elle jouait sans moi, j'ai *lu et pensé* — mais je mourrais de besoin de lire *avec toi*. C'était l'histoire des (illisible), et je puis dire que j'ai profité de ma lecture, j'ai senti *l'ambition* agiter mon cœur et ma tête, mais c'était pour toi, pour notre enfant. Mes yeux se sont longtemps fixés sur ces mots: „S'aimer, sauf dans les courts enivremens de l'amour, ce n'est pas seulement se dire *je t'aime*, c'est *travailler*, c'est *penser ensemble*” *) — et je me suis dit: „je ne l'ai donc jamais *aimé*? du moins je ne l'ai jamais prouvé car je n'ai fait que te dire „je t'aime” j'ai réfléchi combien j'aurais pu embellir ta vie, combien de temps j'avais perdu, je me faisais des projets pour quand nous serons réunis, je me suis dit que tu serais encore heureux et fier d'être mon époux — et j'ai tremblé en me rappelant que j'ai 29 ans! Vingt neuf ans! et je n'ai pas encore commencée à vivre, car celle qui ne sais pas donner le bonheur à celui qu'elle aime, n'a pas vécu — 29 ans! et je ne sais rien pour apprendre à ma fille — mais je sèche mes yeux avec l'assurance que nous vivrons encore de la vraie vie d'amour, la bonté, la patience et ta franchise me sauveront — *nous sauveront!*...”²⁰¹)

Tot ea, săraca, era de vină de toate! tot ea nu știa să iubească!... Iar Rosetti, de fapt, tot încă n'o înțelegea. Sau mai bine zis, o înțelegea, dar nu-și putea stăpâni firea. O lună mai târziu, Maria se întorsese cu fetița acasă, și iată ce notează el în jurnalul său cam o săptămână după aceea:

**) La etajul de jos.

*) Toate cuvintele subliniate sunt în textul original al scrisoarei.

„19 Februarie 1849 — 1511 zile (de la moartea mamei).. Vineri noapte, pe la douăsprezece, copila a început să plângă și eu o țineam în brațe, zicând mamei sale să o lase să plângă vre-un sfert de ceas, doar s'o liniști singură. Ea n'a putut să aibă această răbdare și eu m'am mâniat. M'am sculat din pat și i-am spus că *astfel nu merge!* După ce a adormit fetița, a venit, blândă ca întotdeauna, să mă roage să vin să mă culc, să-mi ceară, ca să zic așa, un fel de iertare, mie carele eram cel mai vinovat. Eu i-am zis că trebuie să se întoarcă la maică-sa până va mai crește copila. Eram aspru, crud în vorbele mele. În sfârșit m'am dus și m'am culcat, iar ea din nou a început să mă mângâie și să mă roage s'o sărut. Am sărutat-o și apoi am plâns. Aceste sunt fericirile ce dau eu celor ce mă iubesc. Și ea e bună și blândă, săraca...!”

La 3 Mai 1849 — după două luni și jumătate — Rosetti mai notează următoarele: „Menajul meu din zi în zi se face mai trist. Eu mârâi mereu, ea tace și tace. Femeia aceasta este un înger”.

Cu vremea, lucrurile se mai liniștesc, căci se nasc mereu copii peste copii, de creșterea cărora trebuie să aibă grijă amândoi.

„23 Ianuarie 1850 — La 7 seara soția mea a născut un prunc și moașa-i anunța sexul strigând: „Un Român!” *)

„17 Mai 1851. — La 4 ore după amiază s'a născut al treilea meu copil, Ion **). Maică-sa a suferit numai o jumătate de ceas.”

„23 Ianuarie 1853. — Maria a născut Duminică 23, la 8 jum. seara. Nașterea a fost atât de ușoară, încât n'a avut nevoie de nici un ajutor. Eu cel din-

*) Mircea Rosetti.

***) A murit copil la Paris în Mai 1852.

tâi am primit, ca să zic așa, pruncul în brațe... L'am botezat Vintilă-Iuliu-Ștefan... Vintilă fiindcă este un vechiu nume românesc, Iuliu, fiindcă este numele lui Michelet, Ștefan, în amintirea Domnului Moldovei. Fii viteaz ca dânsul, dragul meu Român!...”

*

Când stai să depeni această viață conjugală, marele nostru C. A. Rosetti se arată într'o lumină puțin plăcută, deși exagerată de sigur de el însuși. Dar Maria îl iubea atât de mult și-l înțelegea mai ales atât de bine, încât trecea peste toate cu îngerească-seninătate și bunătate, vrând uneori chiar să-l facă să creadă că era ea vinovată de micile neînțelegeri ce se iveau între ei.

Nimic nu ne va putea face s'o înțelegem mai bine decât o frântură din „Jurnalul” ei ce ne-a rămas sub titlul de *Note* ²⁰²), în care-și desvâluiește ea însuși sufletul cu toată sinceritatea și în toată goliciunea lui, și fără nici o velleitate de a se face cunoscută posterității — lucru pe care nu-l putem afirma și despre Rosetti când își scria însemnările sale zilnice

Acest manuscris al Mariei Rosetti fiind inedit, îl vom reproduce în întregime, în originalul său scris în limba franceză.

În 1853 chestiunea orientului în Europa era din nou la ordinea zilei, prin cunoscutul război rusoturco-francez, zis războiul Crimeei. Exilații din Paris găsiră prilejul nimerit pentru a susține drepturile Românilor în vederea viitoarelor transformări ce s'ar putea înfăptui după acel război. Ei nu se mulțumiră a face numai o vie propagandă, lămurind opinia publică europeană asupra originii, puterii și

drepturile Neamului Românesc, ci căutară să capete și învoirea de a înjgheba o Legiune Română, care să lupte alături de Franța împotriva Rusiei. Ion Brătianu alcătuește Memoriile către Impăratul Napoleon III, — Rosetti și frații Golescu pleacă la Constantinopol pentru a cere sprijinul Porții — Dumitru Brătianu se duce la Vidin pentru a pregăti Legiunea....

A doua zi după plecarea lui Costachi Rosetti la Constantinopol, își începe soția sa notele ei zilnice, care au înfățișarea unor „scrisori fără adrese” — *Briefe die ihn nicht erreichten*²⁴⁾).

„22 Noembrie 1853 — 8½ heurs du soir.” *)

„Voilà déjà 24 heures que tu m'as quitté, mon Rose! Je t'embrasse comme je t'aime. — Oh! je t'aime, je t'aime. Tu dors déjà peut-être. Dors, mon âme, car tu dois être bien fatigué. Tu as eu froid, tu es peut-être malade? — Je suis assise à ton bureau, presque à la place où nous nous embrassâmes hier soir... Que tu es sublime! et le monde n'est pas à tes genoux! Dieu que tu étais beau alors, que tu étais toi!... Ils ne m'ont pas laissé revenir seule. J'ai parlé, mais pas pleuré. J'ai senti une espèce d'invitation. Ils sont descendu à l'École de Médecine. J'ai passé ma main sur l'endroit où ton dos

*) Iată 24 de ceasuri de când m'aj părăsit, Roz al meu! Te sărut cum te iubesc. Oh! te iubesc, te iubesc! Unde ești tu acum? la Lyon? Poate dormi? Dormi, prietene, căci trebuie să fii foarte obosit. Nu ți-a fost frig? Poate iești bolnav! — Sunt așezată la masa ta de scris, aproape în acelaș loc unde ne sărutarăm aseară... Ce sublim ești! și lumea nu se îngenuchie în fața ta!... Nu m'au lăsat să mă innapoiez singură (de la gară). Am vorbit, dar n'am plâns. Am simțit ca un fel de iritație. Ei s'au coborât la Școala de Medicină. Am mângâiat cu mâna locul unde ți fusese răzimat spatele, m'am așezat apoi pe locul tău — și întoarsă acasă am găsit pe Silu plângând. L-am alăptat. Ser-vitoarele intrau, vorbeau — nu puteam fi singură. M'am

était appuyé, je me suis mise à ta place — et arrivée ici j'ai trouvé Silou qui pleurait. Je l'ai nourri. Les bonnes entraient, sortaient et parlaient — je ne pouvais être seule — je me suis mise au lit et j'ai lu *La Presse*. L'enfant m'a éveillé, je l'ai gardé dans mon lit jusqu'à 4 heures et demi, puis, pensant que ça te déplairait, je l'ai remis dans son berceau. Le matin j'ai fait venir les deux enfants dans mon lit. Biche (Liby) demande tout de suite: „où est mon père?” — „Il est parti” — „Ah! pourquoi?” — „Pour tuer les Russes”. — „A-t-il pris des fusils?” et ainsi de suite. Quand Silou eut bien sucé, il m'a semblé qu'en tournant sa tête en arrière il te cherchait... et j'ai pleuré, pleuré. Ah! que ça fait du bien! Je me suis levé, j'ai bien embrassé ton portrait, en priant pour toi, puis je suis venue caresser ton rosier — quel parfum! Je me suis mise à tes livres avec acharnement. A 11 heures tout était arrangé, bibliothèque et bureau. Madame Bataillard²⁴⁾ est venue m'enlever Biche. J'ai pris mes

opus în pat și am citit *Pressa*. Copilul m'a deșteptat și l-am ținut în patul meu până la 4 și jumătate, pe urmă, gândindu-mă că ți-ar displace, l-am așezat din nou în leagăn. Dimineața am cerut să mi se aducă copiii în pat. Biș (Liby) a întrebat îndată: „unde e tata?” — „A plecat”. — „Dece?” — „;Pentru a omori Ruși”. „Și-a luat puștile cu el?” și așa mai departe. După ce Silu s'a săturat de supt, mi s'a părut că întorcând capul, te căuta... și am plâns, am plâns! Ah! ce bine e să plângi. M'am sculat din pat, am sărutat portretul tău, rugându-mă pentru tine, și pe urmă am venit să-ți mângâie trandafirul — ce parfum! Am văzut pe urmă cu râvnă de cărțile tale. La 11, tot era în rânduială, biblioteca și biroul. D-na Bataillard a venit să-mi ia pe Biș. Mi-am luat copiii la S-te Pélagre, pe urmă l-am trimis la Grădina Botanică. La 4½ eram acasă — am trimis după Biș — am primit pe Jadelot, Doamna D. mi-a citit o scrisoare de la Béranger. Rudolf a cinat aici și după două ceasuri am fost mulțumită de-a rămâne singură pentru a sta cu tine.

Iată ce am făcut, dragul dragul meu... dar în ce privește